

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Факультет педагогіки і психології

Кафедра педагогіки і методики
початкової та дошкільної освіти

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ
МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
Спеціальностей 013 Початкова освіта, 053 Психологія
Освітньо-наукова програма «Початкова освіта. Дитяча психологія»

Здобувачки вищої освіти
освітнього рівня «магістр»
Лотоцької Анни Ігорівни

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри філологічних дисциплін
початкової та дошкільної освіти
Турко Ольга Василівна

РЕЦЕЗЕНТ:
директорка Кровинківської
загальноосвітньої школа І–ІІ ступенів –
філії опорного закладу Лошнівської
загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів
Теребовлянської міської ради
Тернопільської області
Юркевич Олександра Петрівна

АНОТАЦІЯ

Лотоцька А.І. Психолінгвістичні особливості розвитку монологічного мовлення молодших школярів. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» зі спеціальностей 013 Початкова освіта, 053 Психологія. ТНПУ ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2026. 85 с.

У магістерській роботі проаналізовано зміст понять «мовлення», «зв'язне мовлення», «монологічне мовлення» в лінгводидактичному та психолінгвістичному аспектах; описано методичні особливості (принципи, методи, педагогічні умови, інноваційні технології) розвитку монологічного мовлення молодших школярів. В експериментальній частині дослідження доведено ефективність розробленої моделі розвитку монологічного мовлення учнів початкової школи.

Ключові слова: *монологічне мовлення, зв'язне мовлення, комунікативна компетентність, учні початкової школи, педагогічна модель.*

ANNOTATION

Lototska A.I. Psycholinguistic features of the development of monological speech in younger schoolchildren. Master's thesis to obtain the title Master Degree Primary Education 013, Psychology 053. Ternopil, 2026. 85 p.

The master's thesis analyses the content of the concepts of 'speech', 'coherent speech' and 'monological speech' in linguistic and psycholinguistic aspects; it describes the methodological features (principles, methods, pedagogical conditions, innovative technologies) of the development of monological speech in primary school pupils. The experimental part of the study proves the effectiveness of the developed model for the development of monological speech in primary school pupils.

Keywords: *monological speech, connected speech, communicative competence, primary school pupils, pedagogical model.*

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	8
1.1. Лінгводидактичні та когнітивні особливості розвитку мовлення учнів початкової школи	8
1.2. Методичний аспект розвитку монологічного мовлення молодших школярів	25
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ 4 КЛАСУ	42
2.1. Аналіз чинних підручників з української мови для 4 класу в контексті розвитку монологічного мовлення	42
2.2. Зміст та організація експериментального дослідження	52
ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66
ДОДАТКИ	74

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку освіти в Україні вирізняється посиленою увагою до формування мовної особистості учня, здатної до повноцінної комунікації, критичного мислення та самовираження. У контексті реалізації Державного стандарту початкової освіти [20] особливої ваги набуває питання розвитку зв'язного мовлення молодших школярів, зокрема його монологічної форми, яка є важливим показником мовленнєвої та загальнонавчальної компетентності дитини.

Монологічне мовлення як складний психолінгвістичний процес передбачає сформованість мовних, когнітивних і психо-емоційних механізмів, уміння логічно, послідовно та граматично правильно висловлювати власні думки. Саме в молодшому шкільному віці закладаються основи свідомого мовленнєвого продукування, відбувається інтенсивний розвиток внутрішнього мовлення, мовленнєвого планування, лексико-граматичних структур і комунікативних намірів. Водночас практика початкової школи засвідчує наявність труднощів у формуванні монологічного мовлення учнів, що зумовлює потребу в ґрунтовному психолінгвістичному осмисленні цього процесу.

Теоретичний та прикладний аспекти монологічного мовлення як лінгвістичного та дидактичного поняття порушено в працях лінгвістів, лінгводидактів, педагогів-практиків: монолог як форма мови, утворена в результаті активної мовленнєвої діяльності людини, розрахована на пасивне, опосередковане сприйняття і практично не пов'язана з відповідною промовою співрозмовника ні в змістовному, ні в структурному відношенні (Л. Кардаш [28]); функції монологічного мовлення в епістолярному жанрі (В. Крищук [35]); монолог як організована форма мовленнєвого висловлювання, котра вимагає не стихійного, а попереднього відбору змісту, чіткого планування й відповідного мовного оформлення, що забезпечує когнітивну та комунікативну достатність мовлення учня (О. Вашуленко [9]); роль уроків

літературного читання та спеціальних завдань для формування монологічної компетентності (О. Савченко [55; 54]; М. Вашуленко [10]); оволодіння монологічним мовленням як складною формою зв'язного мовлення та необхідною умовою навчання дитини в школі (В. Зосімова [26]); формування монологічного мовлення учнів початкових класів засобами медіа (Н. Сіранчук [57]); особливості навчання спонтанного монологічного мовлення (З. Підручна [48]) та ін.

Ключовими є такі положення, що визначають теоретико-методологічні засади дослідження монологічного мовлення молодших школярів: по-перше, розуміння монологу як цілісного, розгорнутого мовленнєвого висловлювання, що ґрунтується на внутрішньому мовленнєвому плануванні та вимагає високого рівня довільності психічних процесів; по-друге, усвідомлення взаємозв'язку розвитку монологічного мовлення з когнітивним розвитком дитини, зокрема з формуванням мислення, пам'яті, уваги та уяви; по-третє, визнання релевантної ролі мовленнєвої діяльності як чинника соціалізації та навчальної успішності молодших школярів. Водночас аналіз наукових джерел засвідчує, що більшість досліджень зосереджена переважно на лінгводидактичних або методичних аспектах формування монологічного мовлення, тоді як його психолінгвістична природа, механізми породження монологічного висловлювання та вікові особливості цього процесу в молодшому шкільному віці залишаються недостатньо систематизованими. Зокрема, потребують подальшого вивчення питання внутрішнього програмування мовлення, добору мовних засобів, смислової організації висловлювання та впливу емоційно-вольової сфери дитини на якість монологу.

З огляду на зазначене, виникає необхідність комплексного дослідження психолінгвістичних особливостей розвитку монологічного мовлення молодших школярів, що поєднує теоретичний аналіз наукових підходів із вивченням реального стану сформованості монологічного мовлення в умовах

початкової школи та обґрунтуванням педагогічно доцільних шляхів його розвитку.

Мета магістерського дослідження – виявлення психолінгвістичних особливостей розвитку монологічного мовлення молодших школярів та обґрунтування ефективних педагогічних умов його формування в процесі навчання української мови.

Завдання дослідження:

– проаналізувати сучасний стан наукових досліджень з проблем розвитку монологічного мовлення у дітей молодшого шкільного віку, виділити основні підходи;

– визначити особливості когнітивних процесів, що забезпечують розвиток монологічного мовлення в молодших школярів;

– виявити методичні особливості розвитку монологічного мовлення учнів початкової школи;

– проаналізувати чинні підручники з української мови та читання щодо розвитку монологічного мовлення молодших школярів;

– провести емпіричне дослідження рівня сформованості монологічного мовлення у молодших школярів та окреслити основні труднощі;

– розробити практичні рекомендації щодо педагогічних умов розвитку монологічного мовлення в початковій школі.

Об’єкт дослідження – процеси формування монологічного мовлення у молодших школярів у контексті навчальної діяльності з української мови.

Предмет дослідження – психолінгвістичні особливості розвитку монологічного мовлення у дітей молодшого шкільного віку, їхня структура, механізми формування та взаємозв’язок із навчальною діяльністю.

Гіпотеза дослідження: якщо в навчальному процесі початкової школи створюються спеціально організовані педагогічні умови, які поєднують розвиток критичного мислення, системне використання комунікативних вправ, інтерактивні форми і методи роботи, інтегрований підхід, мовленнєву рефлексію та самоконтроль, то це сприятиме ефективному формуванню

монологічного мовлення у молодших школярів та дозволить подолати основні труднощі в побудові зв'язних усних висловлювань.

У процесі роботи було застосовано такі **методи дослідження**: теоретичні (аналіз наукової та методичної літератури – вивчення психолінгвістичних, лінгводидактичних і педагогічних джерел із проблем розвитку монологічного мовлення; систематизація та узагальнення теоретичних положень – виділення основних психолінгвістичних механізмів розвитку монологічного мовлення та умов його формування; порівняльний аналіз – зіставлення різних підходів до навчання зв'язного мовлення, визначення ефективних методик і прийомів); емпіричні методи (спостереження – системне відстеження мовленнєвої діяльності учнів на уроках української мови; анкетування та опитування – з'ясування рівня мовленнєвих умінь та труднощів учнів у побудові монологічних висловлювань; тести та контрольні завдання – перевірка лексико-граматичної компетентності, уміння планувати та логічно структурувати монолог; педагогічний експеримент – апробація комплексу методичних завдань і прийомів для розвитку монологічного мовлення та порівняння результатів до і після експерименту); аналітичні (аналіз готових текстів учнів (перекази, твори, усні висловлювання) – оцінка якості монологічного мовлення та виявлення типових труднощів; статистична обробка результатів – кількісна і якісна оцінка рівня сформованості мовленнєвих умінь та ефективності застосованих педагогічних методик).

Наукова новизни одержаних результатів. Проведено системний аналіз психолінгвістичних особливостей монологічного мовлення саме у молодших школярів, що дозволило виділити ключові психічні й мовні компоненти цього процесу. Виявлено специфічні труднощі формування монологічного мовлення у молодших школярів на уроках української мови. Обґрунтовано ефективність моделі розвитку монологічного мовлення молодших школярів.

Практичне значення дослідження. Розроблені у роботі рекомендації можуть бути використані вчителями початкових класів для організації уроків із розвитку монологічного мовлення, а також у підготовці підручників,

робочих зошитів та методичних посібників із навчання української мови. Результати роботи сприяють підвищенню ефективності формування мовленнєвих компетентностей у молодших школярів, що відповідає сучасним вимогам до навчання в Новій українській школі.

Апробація результатів дослідження:

- Лотоцька А. Психолінгвістичний аспект розвитку монологічного мовлення учнів початкової школи із особливими освітніми потребами. *Початкова школа в новій освітній реальності: традиції й інновації, проблеми й перспективи*: матеріали II Всеукр. студ.-викл. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (24 квітня 2025 р., м. Лубни). ДЗ «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Лубни, 2025. С. 213–216;
- Турко О.В., Лотоцька А.І. Психолінгвістичний та дидактичний аспекти розвитку монологічного мовлення молодших школярів в умовах Нової української школи. *Суспільство і національні інтереси*. 2026. №5 (25). С. 1054–1067 (наукове фахове видання України (категорія «Б»)).

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (77 найменувань). У роботі 2 рисунки, 7 таблиць, 2 діаграми, додатків на 12 сторінках. Обсяг роботи – 85 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Лінгводидактичні та когнітивні особливості розвитку мовлення учнів початкової школи

Одним із пріоритетних завдань початкової школи є спрямування науково-методичного потенціалу навчання на розвиток комунікативних навичок учнів, де мовлення виступає важливим засобом спілкування. Повноцінний розвиток особистості неможливий без оволодіння школярами комунікативними вміннями, адже вони дозволяють дітям активно залучатися до міжособистісної взаємодії як з однокласниками, так і з близьким оточенням. Початкова школа стимулює формування життєвих позицій учнів, допомагає їм адаптуватися до навчальних дисциплін та соціальних потреб, а також відчувати себе комфортно в соціумі – і все це реалізується через систему комунікативної компетентності як інтегрованого особистісного утворення, що охоплює знання мовних норм, вміння коректно, доречно й нормативно використовувати мовні засоби в різних комунікативних ситуаціях, навички слухання й розуміння співрозмовника, а також готовність до взаємодії, діалогу й взаємоповаги. Саме якісно сформована, відтак розвинена комунікативна компетентність забезпечує ефективне засвоєння навчального матеріалу, сприяє соціалізації молодших школярів і є підґрунтям для їхнього подальшого особистісного та навчального розвитку.

У цьому контексті особливої актуальності набуває питання розвитку мовлення в початковій школі, що становить пріоритетне завдання, оскільки саме мовлення виступає основним засобом пізнання, навчання та соціальної взаємодії дитини. У Державному стандарті початкової освіти [20] наголошується, що головною метою цієї освітньої ланки є гармонійний і всебічний розвиток дитини, розкриття її природних здібностей і талантів,

формування ключових компетентностей і наскрізних умінь з урахуванням вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб. Важливе значення надається вихованню ціннісних орієнтацій, розвитку самостійності, творчої активності та пізнавальної допитливості учнів [20].

Нормативні документи (Державний стандарт початкової освіти, Закон «Про освіту», Концепція Нової української школи [20; 25; 32]), що регламентують зміст початкової освіти, визначають перелік базових результатів навчання, яких має досягти здобувач освіти на початковому етапі. Одним із пріоритетних результатів є сформованість комунікативної компетентності, що виявляється у здатності учнів адекватно використовувати рідну мову в усній та писемній формах, точно передавати власні переживання й думки, логічно обґрунтовувати висловлювання, усвідомлювати художню й комунікативну цінність слова, а також розуміти роль мови як універсального засобу міжособистісної взаємодії та культурної ідентифікації.

У наукових працях М. Вашуленка комунікативна компетентність молодших школярів трактується як інтегративна здатність особистості, що забезпечує ефективне використання мовних ресурсів у різних комунікативних ситуаціях, зокрема в процесі пізнання навколишнього світу та розв'язання практичних і соціально значущих життєвих завдань [11, с. 13]. Заслужують на увагу й трактування Ю. Вториникова: «Комунікативна компетентність – це здатність забезпечувати акт комунікації, дотримуватися норм та правил ведення діалогу, розмови» [15]; та М. Орап: «Комунікативна компетентність полягає в умінні встановлювати та підтримувати контакти з іншими людьми, тобто це певні знання, навички та уміння, які дають змогу зрозуміти співрозмовника та бути зрозумілим для інших у повсякденному житті» [44].

Без сумніву, комунікативна компетентність має складну багатокomпонентну структуру, що охоплює взаємопов'язані складові, необхідні для повноцінного мовленнєвого й соціального функціонування особистості. До її основних складових, зазвичай, відносять мовну, мовленнєву, соціокультурну, прагматичну та стратегічну.

Мовна складова передбачає засвоєння системи мови: лексичних, граматичних, фонетичних і орфоепічних норм.

Мовленнєва складова виявляється в умінні використовувати мовні засоби відповідно до мети й умов спілкування, будувати зв'язні усні та письмові висловлювання.

Соціокультурна складова забезпечує орієнтацію мовця в соціальних ролях, нормах мовленнєвого етикету, культурно зумовлених моделях комунікації.

Прагматична складова пов'язана зі здатністю добирати мовні засоби з урахуванням комунікативного наміру, ситуації спілкування та очікуваного результату.

Стратегічна складова передбачає використання компенсаторних і регулятивних стратегій для подолання труднощів у процесі спілкування та підтримання комунікативного контакту.

О. Турко зазначає: «Комунікативна компетентність – здатність людини за допомогою мовних знань, системи психічних і поведінкових характеристик усно й письмово висловлювати та тлумачити поняття, думки, почуття, факти й погляди (через слухання, говоріння, читання, письмо, застосування мультимедійних засобів)» [67, с. 170].

Доречним є представлення міркувань О. Кулик про те, що для людей з високою комунікативною компетентністю характерні такі риси:

- уміння встановлювати контакт із співрозмовником;
- здатність до ефективного використання як вербальних, так і невербальних засобів комунікації;
- уміння досягати взаєморозуміння незалежно від ситуації;
- здатність адекватно реагувати на мовленнєві сигнали інших осіб;
- здатність варіювати комунікативну поведінку відповідно до мети й умов спілкування [36].

Тобто сформованість комунікативної компетентності у молодшому шкільному віці не зводиться лише до оволодіння окремими мовними знаннями

й уміннями, а передбачає цілісний розвиток особистості дитини як активного суб'єкта мовленнєвої діяльності. У цьому зв'язку виникає потреба чіткого розмежування понять мова і мовлення, оскільки саме через мовлення реалізується комунікативна діяльність особистості.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови наведено такі визначення терміна «мова»: «1. Здатність людини говорити та висловлювати свої думки. 2. Сукупність доволно відтворених загальноприйнятих у суспільстві звукових знаків для позначення об'єктивних явищ і понять, а також правил їх комбінування у процесі вираження думок. 3. Мовлення конкретної людини; манера говорити. 4. Те, що говорять, слова чи вислови конкретної особи. 5. Публічний виступ на певну тему, промова. 6. Виразження певної теми, засіб спілкування» [13, с. 682]. Мовлення визначається як «спілкування людей між собою за допомогою мови, мовна діяльність» [13, с. 682].

У термінологічному словнику автори О. Ганич й І. Олійник визначають мовлення так: «1. Процес добору і використання засобів мови для спілкування з іншими членами певного мовного колективу. 2. Мовлення є формою існування живої мови; у мовленні мова функціонує і перебуває в постійному розвитку. 3. Мова і мовлення взаємно та нерозривно пов'язані: мовлення існує на основі певної мови, а мова проявляє себе через мовлення її носіїв. 4. Мова є явищем загальним, належить усім, хто нею користується, тоді як мовлення – часткове, індивідуальне відносно мови» [18, с. 129–132].

Услід за О. Селівановою [56, с. 647] доцільно відокремити й функції мови і мовлення, оскільки вони відображають різні рівні комунікативної діяльності.

Функції мови – це головні, системні можливості мови як засобу комунікації: комунікативна – забезпечує обмін інформацією між учасниками спілкування; пізнавальна (когнітивна) – передає знання про світ, сприяє осмисленню явищ і подій; емотивна (експресивна) – відображає почуття, ставлення та оцінки мовця; метамовна – стосується опису, аналізу та контролю самої мови, її правил і норм.

Функції мовлення – конкретне втілення мовних функцій у процесі спілкування: реалізують потенціал мови у монологіях, діалогах та текстах; забезпечують поліфункційність висловлювань, поєднуючи інформативну, оцінно-емоційну, контактну та волюнтативну складові; відображають прагматичний аспект комунікації, тобто практичне використання мови для досягнення певних цілей у конкретній ситуації.

Мовець лише тоді формується як особистість, коли здатний усвідомлено застосовувати мову та мовлення для передачі думок, вираження почуттів, взаємодії з іншими та пізнання світу. Через практичне опанування мовних засобів і розвиток мовленнєвої діяльності дитина стає активним учасником комунікації, здатним не лише передавати інформацію, а й впливати на співрозмовника, оцінювати події, формувати власну точку зору та самовиражатися. Отож формування комунікативної компетентності передбачає поєднання знань про мову (мовна компетентність) та умінь користуватися нею у спілкуванні (мовленнєва компетентність), що разом сприяє розвитку мовної особистості дитини.

Оскільки, як зазначає М. Вашуленко, комунікативна компетентність молодших школярів «виявляється у здатності успішно користуватися мовою ... у процесі спілкування, пізнання навколишнього світу, вирішення життєво важливих завдань» [11, с. 13], під компетентністю у монологічному мовленні доцільно розуміти «здатність здійснювати усномовленнєву комунікацію в монологічній формі у життєво важливих для певного віку сферах і ситуаціях відповідно до комунікативної мети» [11, с. 34]. Такий підхід підкреслює, що формування компетентності у монологічному мовленні є не лише освоєнням мовних правил і знань, а й розвитком здатності планувати, структурувати та логічно викладати власні думки, адаптувати висловлювання до різних комунікативних ситуацій та ефективно взаємодіяти з аудиторією.

На нашу думку, міркування М. Вашуленка варто поглибити розумінням монологічного мовлення й у писемній формі, позаяк писемне висловлювання, поряд з усним, виступає важливим засобом реалізації комунікативної

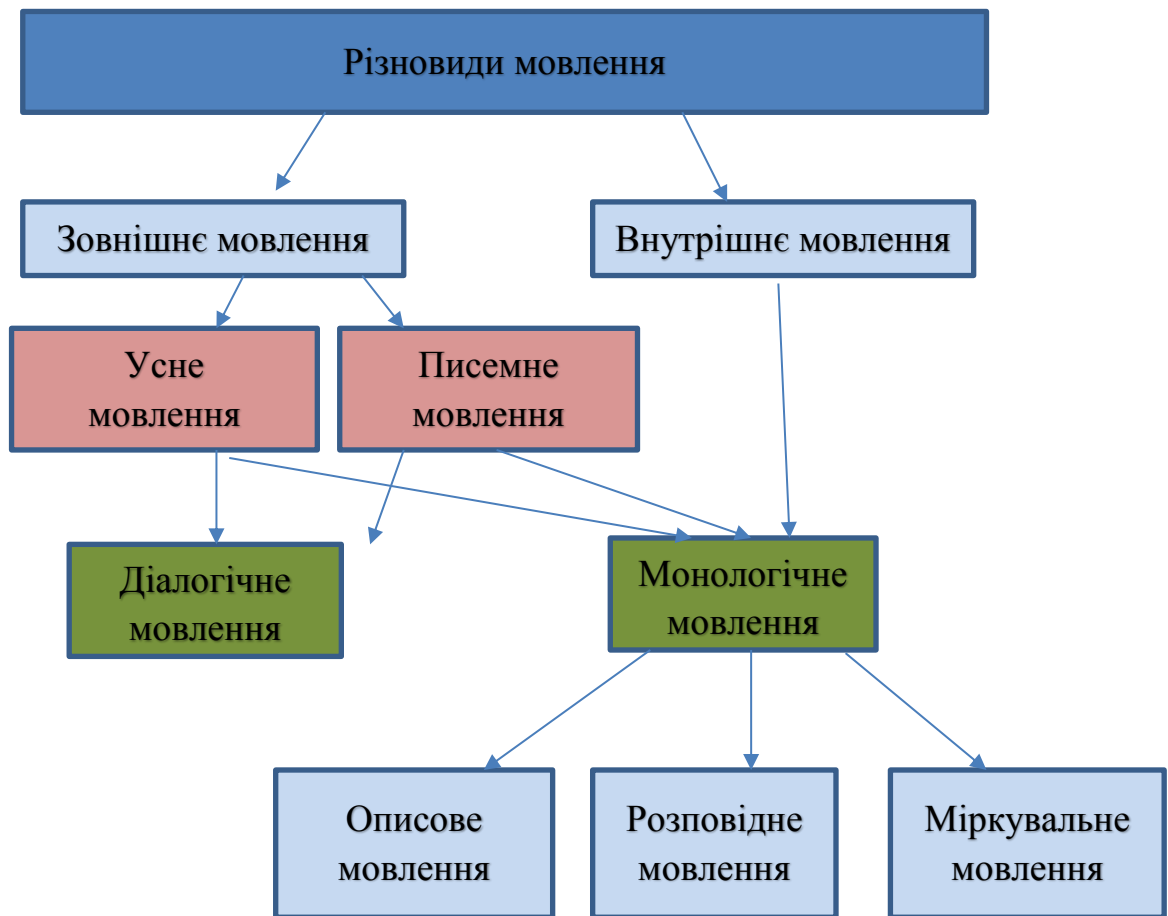
компетентності молодших школярів. Саме в писемному монологічному мовленні найбільш виразно виявляється здатність учнів до усвідомленого планування змісту висловлювання, логічної послідовності думок, мовної точності та смислової завершеності тексту, що є необхідною умовою успішного навчання й подальшого особистісного розвитку.

Компетентність молодших школярів у монологічному мовленні формується через набір мовленнєвих умінь, здобутих у процесі навчання та передбачає володіння навичками логічного, послідовного та достатньо повного використання мовних засобів для вираження власних думок і почуттів, а також для їх адекватного донесення до слухачів. Уміння будувати монологічне висловлювання включає і когнітивні, і емоційні складові: учень не лише передає інформацію, а й організовує її так, щоб вона була зрозумілою, переконливою та емоційно насиченою.

Саме така інтеграція мовних, когнітивних і емоційно-ціннісних компонентів створює основу для формування мовної особистості, про яку М. Пентилюк слушно зазначає: «Мовна особистість – людина, що володіє виражальними багатствами мови, продукує її в різних життєвих ситуаціях і шанує її, дбає про її збереження й розвиток. Учень упродовж навчання в школі повинен стати такою особистістю» [46, с. 55]. Поняття мовної особистості відображає здатність учня не лише правильно користуватися мовними засобами, а й усвідомлено, доречно та творчо застосовувати їх у процесі спілкування, пізнання й самовираження.

Релевантним для формування мовної особистості є лінгвістичні та психолінгвістичні фактори, що забезпечують розвиток мовленнєвої компетентності, когнітивних процесів, комунікативних навичок та емоційно-ціннісного ставлення до мови. Зокрема, охоплюють сформованість мовних знань і мовленнєвих умінь, рівень розвитку мислення, пам'яті, уваги та уяви, здатність до мовленнєвого планування й самоконтролю, а також мотивацію до мовленнєвої діяльності. Сукупна дія зазначених факторів сприяє становленню мовної особистості молодшого школяра як активного суб'єкта комунікації,

здатного свідомо й доречно використовувати мовні засоби в різних життєвих і навчальних ситуаціях. У цьому контексті визначальним є мовлення, яке має різновиди, представлені на рис. 1.1:

Рис. 1.1. Різновиди мовлення

Подана схема відображає різновиди мовлення та їхню ієрархічну класифікацію. У її основі лежить поділ мовлення на зовнішнє й внутрішнє. Зовнішнє мовлення реалізується у двох формах: усній і писемній. Усне мовлення поділяється на діалогічне та монологічне, тоді як писемне мовлення охоплює діалогічні форми і монологічні тексти. Внутрішнє мовлення представлено як монологічне (мисленнєве), що забезпечує процеси мислення, планування та внутрішнього мовного оформлення думки. Незалежно від форми реалізації (усної, писемної чи внутрішньої), монологічне мовлення може мати різні типи: опис, розповідь і міркування, які відрізняються за комунікативною метою, логікою побудови та способом подання змісту. Така

класифікація підкреслює системний характер мовлення та взаємозв'язок його форм і типів у процесі мовленнєвої діяльності.

Монологічне мовлення як складний вид мовленнєвої діяльності передбачає високий рівень мовленнєвого розвитку, сформованість когнітивних процесів, уміння планувати висловлювання, добирати мовні засоби відповідно до комунікативного задуму та забезпечувати смислову цілісність тексту. У молодшому шкільному віці відбувається інтенсивне становлення цих умінь, що зумовлює необхідність наукового осмислення психолінгвістичних особливостей розвитку монологічного мовлення саме для цієї вікової категорії здобувачів.

Ф. Бацевич виділяє такі ознаки монологу: «певна тривалість у часі (значно більша за тривалість репліки у розгорнутість, оскільки відсутня можливість активного опертя на безпосередню ситуацію спілкування; обмеженість або повна відсутність паралінгвістичних засобів (писемний монолог); підготовленість і керованість мовленнєвими висловлюваннями, їх спланованість (доповідь, лекція тощо); однобічний характер висловлювання, не розрахований на негайну репліку співбесідника; наявність значних за розміром уривків, які складаються з пов'язаних між собою повідомлень, що мають індивідуальну композиційну побудову і відносну смислову завершеність» [1, с. 71].

С. Дубовик визначає найхарактерніші ознаки монологу, котрі включають наявність певної тривалості у часі та розгорнутість викладу; обмежену або повну відсутність безпосереднього контакту з іншими учасниками комунікації (як у випадку письмового монологу); попередню підготовку висловлювань, що характерно для офіційних доповідей; однобічність інформаційного потоку, оскільки відсутній активний співрозмовник; а також значний обсяг мовлення, який дозволяє детально розкрити тему [21].

З позиції психології монологічному мовленню властиві такі особливості:

– відносна безперервність – монологічне висловлювання становить єдність понадфразового рівня та триває певний проміжок часу без перерв, що забезпечує завершеність думки;

– послідовність і логічність – головна ідея повідомлення розкривається через доповнення, пояснення та аргументацію, що сприяє точному і зрозумілому висловленню думки;

– комунікативна спрямованість – вибір мовленнєвих одиниць визначається конкретною ситуацією спілкування та метою висловлювання [28, с. 56–57].

Розглянемо на прикладі завдань взаємодію між типами мовлення та метою розвитку мовної особистості (табл. 1.1).

Табл. 1.1

Реалізацію типів мовлення в освітньому процесі початкової школи

Тип мовлення	Підтип / форма	Приклад завдання для учнів початкової школи	Мета розвитку мовної особистості
Усне мовлення	Діалогічне	Обговорити казку з товаришем, відповісти на запитання вчителя	Розвиток комунікативних умінь, слухання, взаємодії
	Монологічне	Переказ казки, опис картинки, розповідь про свій день	Формування зв'язного мовлення, логіки викладу, самовираження
Писемне мовлення	Діалогічне	Обмін короткими записками або коментарями до вправи	Навички письмового спілкування,

			культурні форми ввічливості
	Монологічне	Написати невеликий твір, описати подію чи предмет	Розвиток письмового мовлення, структурованості та творчості

Розвиток мовлення молодших школярів межує із розвитком зв'язного мовлення. Мовлення – це процес використання мови людиною для передачі думок, почуттів і намірів у конкретній комунікативній ситуації, охоплює як монологічне, так і діалогічне мовлення, усне та письмове, реалізуючи мовні функції на практиці, зокрема інформативну, емоційну та впливову. Зв'язне мовлення, своєю чергою, є особливою формою мовлення, у якій окремі вислови та речення логічно поєднуються у текст або монолог за певною тематикою й структурною послідовністю, забезпечує зрозумілість і послідовність думок завдяки використанню засобів зв'язку між частинами висловлювання, таких як сполучники, займенники чи структурні маркери.

Зв'язне мовлення – це така форма мовленнєвої діяльності, яка спрямована на розвиток навичок вираження думок та задоволення потреб у спілкуванні, характеризується самостійністю, завершеністю думки та поділом на частини, що логічно пов'язані між собою [17]. До одиниць зв'язного мовлення відносять оповідання, вірші, усні розповіді, твори, перекази та описи за малюнками [33].

Розвиток монологічного мовлення у дітей молодшого шкільного віку зумовлений низкою вікових, психологічних та когнітивних особливостей. Насамперед це етап інтенсивного формування мислення: у дітей активізується здатність до узагальнення, порівняння, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, що є необхідним для логічного побудування висловлювання. Водночас у цьому віці формується довільна увага, пам'ять та планування

діяльності, що дозволяє структурувати монологічний текст та підтримувати його смислову цілісність.

«Мовлення людини стає зв'язним, тобто лексично, граматично та змістовно цілісним, у процесі мовленнєвої діяльності. Безсумнівно, мовленнєва діяльність та зв'язне мовлення – поняття, які тісно пов'язані між собою, однак не тотожні. Зв'язне мовлення становить один із складників мовленнєвої діяльності, її продукт у формі тексту (усного чи писемного). Під час мовленнєвої діяльності кожного учня відбувається розвиток зв'язного мовлення, унормовування, удосконалення, збагачення. Тобто мовленнєва діяльність учнів неможлива без роботи над їхнім зв'язним мовленням» [68, с. 373].

Мовлення є важливим чинником розвитку мислення, адже, як уже зазначалося, його провідна функція полягає у забезпеченні процесу спілкування. Однією з актуальних проблем сучасної психології залишається проблема розвитку мовлення. У дітей з особливими освітніми потребами, залежно від характеру порушень, формування усного мовлення відбувається нерівномірно, з різною динамікою та специфічними проявами. Зокрема, мовлення учнів з легкою розумовою відсталістю переважно розвивається в процесі навчання на уроках української мови, розвитку зв'язного мовлення. Водночас слід ураховувати, що мовлення виступає не лише засобом комунікації, а й чинником підвищеного психічного навантаження, що може спричинити перевтому. Без сумніву, ці особливості теж варто враховувати у розвитку мовлення, оскільки досвід засвідчує щораз більшу кількість дітей із особливими освітніми потребами. Відтак сучасній вчитель повинен бути готовим працювати із такими дітьми.

Крім того, важливою передумовою є розвиток емоційно-ціннісної сфери, яка визначає здатність учня передавати власні переживання, оцінювати поведінку інших і адекватно реагувати у комунікативних ситуаціях. Поступово формується також метапізнавальна компетентність, що проявляється у здатності контролювати мовлення, коригувати його та

адаптувати до різних умов спілкування. Розвиток когнітивних і мовленнєвих процесів у дітей молодшого шкільного віку відбувається динамічно та поетапно, що відображає загальні закономірності їхнього психічного та інтелектуального розвитку. Початковий шкільний вік характеризується активним формуванням усного та писемного мовлення, розширенням словникового запасу, розвитком фонематичного слуху, удосконаленням зв'язного викладу думок і здатності до самостійного висловлювання. Одночасно активно розвиваються такі базові когнітивні процеси, як пам'ять, увага, мислення та уява, що виступають необхідною умовою для ефективного навчання та засвоєння знань.

Урахування вікових та психолого-педагогічних особливостей розвитку кожного з цих компонентів дозволяє планувати навчальний процес таким чином, щоб стимулювати мовленнєвий розвиток, підвищувати пізнавальну активність та формувати компетентну мовну особистість школяра. В основу таблиці 1.2 «Основні когнітивні характеристики учнів 1 – 4 класів» покладено праці таких науковців, як В. Волошина [14], О. Петрів [47], О. Скрипченко, І. Бушай, Л. Скрипченко [59], Ю. Бугера [5], А. Костриця, О. Сорочинська [33], Н. Фалько [75], Т. Яновська [77]. Зауважимо, що брали до уваги загальні особливості психофізичного розвитку учнів, що є предметом нашого дослідження.

Табл. 1.2

Основні когнітивні характеристики учнів 1 – 4 класів

Клас	Мовлення	Пам'ять	Увага	Мислення	Уява
1 клас (6–7 років)	Формується фонематичний слух, правильна звуковимова; активне засвоєння	Домінує мимовільна пам'ять; запам'ятовування носить образний і емоційний	Нестійка, легко відволікається; довільна увага лише починає	Наочно-образне мислення; пізнання через конкретні предмети та	Яскраво виражена, емоційно насичена; пов'язана з грою, казками,

	<p>базової лексики; словниковий запас 2–3 тис. слів; переважають ситуативні висловлювання; короткі усні відповіді, прості перекази та описи на основі наочного матеріалу</p>	<p>характер; обсяг короткочасної пам'яті – 4–5 одиниць; труднощі у свідомому відтворенні</p>	<p>формування; концентрація нетривала (5–10 хв); потребує частого переключення видів діяльності</p>	<p>дії; мислення тісно пов'язане зі сприйманням; перші елементи узагальнення та порівняння</p>	<p>фантазування; уява переважно репродуктивна</p>
<p>2 клас (7–8 років)</p>	<p>Активно зростає лексична та граматична компетентність; з'являються короткі монологічні висловлювання; описи картинок, подій, прості</p>	<p>Формується довільна пам'ять; обсяг утримання інформації – 6–7 одиниць; початок розвитку логічної пам'яті; застосування простих</p>	<p>Здатність до довільної уваги 15–20 хв; увага ще нестійка, потребує педагогічної підтримки; початок формування</p>	<p>Початок операційного мислення; розвиток умінь класифікувати, порівнювати, встановлювати прості причинно-наслідкові зв'язки</p>	<p>Уява поєднує реальні спостереження з фантазією; з'являються складніші сюжетні ігри та елементи творчого</p>

	розповіді з елементами послідовності	мнемічних прийомів	ння вибіркової		моделювання
3 клас (8–9 років)	Формується зв'язне мовлення; монологи з чіткішою логікою та структурою; розвиток уміння планувати висловлювання; зростає контроль за мовленням	Обсяг пам'яті – 7–8 одиниць; розвиток асоціативного й смислового запам'ятовування; зростає роль довільної пам'яті	Концентрація уваги 25–30 хв; розвиток вибіркової уваги; здатність до переключення між завданнями	Логіко-абстрактне мислення; узагальнення, аналіз, елементи синтезу; мислення дедалі менше залежить від наочності	Уява стає систематизованою і продуктивною; створення власних історій, сюжетів, образів; розвиток творчої уяви
4 клас (9–10 років)	Сформована усна й писемна комунікативна компетентність; розгорнуті монологічні висловлювання; структуро-	Довільна й логічна пам'ять стабільні; обсяг – 8–9 одиниць; переважає осмислене запам'ятовування та довготривале	Концентрація 30–40 хв; сформовані навички планування, самоконтролю та розподілу уваги	Операційно-логічне мислення; аналіз, синтез, класифікація; здатність до самостійного розв'язання проблем і	Цілеспрямована, підпорядкована навчальній діяльності; використовується для творчого письма,

	вані тексти, твори, доповіді; монолог – провідна форма мовлення	збереження інформації		перенесення знань	проєктів, самовираж ення
--	---	--------------------------	--	----------------------	--------------------------------

Умовою ефективної пізнавальної діяльності і загального формування учня молодшого шкільного віку є усвідомлений розвиток базових психічних процесів: мовлення, пам'яті, уваги, мислення та уяви. Ці процеси тісно взаємопов'язані й змінюються під впливом навчальної діяльності, що зумовлює перехід від мимовільних реакцій до довільних та опосередкованих форм управління ними, які з'являються у процесі засвоєння шкільного досвіду і вимог освітнього середовища. Увага як психічний процес виступає однією з основних ланок, що забезпечують свідоме спрямування та підтримання зосередженості на цільових об'єктах, організацію роботи з навчальним матеріалом, здатність контролювати власну діяльність і переключатись між різними етапами роботи. У молодшому шкільному віці увага, поряд із пам'яттю та мисленням, перебуває в активній фазі структурної перебудови: від домінування мимовільної уваги на початку навчання до формування довільних стратегій на пізніших етапах. Це відбувається в умовах навчальної діяльності під керівництвом учителя та через виконання завдань, що потребують свідомого зосередження, планування й контролю за ходом роботи. Загальні зміни в організації уваги у дітей цього віку пов'язані зі збільшенням її обсягу, стійкості та здатності до розподілу і переключення, що у підсумку сприяє успішності навчання та розвитку інших пізнавальних процесів. Крім цього, цей період відзначається інтенсивним розвитком властивостей уваги – особливо її стійкості, обсягу, переключення та розподілу, які можна і потрібно цілеспрямовано розвивати за допомогою педагогічних вправ та дидактичних

стратегій.

Не менш важливим аспектом розвитку мовної особистості учнів молодшого шкільного віку є формування емоційно-ціннісного ставлення до мовлення. Це передбачає не лише знання мовних засобів і правил, а й здатність усвідомлено відображати власні емоції, почуття та ставлення через мовні висловлювання. Діти вчаться оцінювати власні реакції і поведінку співрозмовників, розуміти мотиви і наміри інших, а також вибирати доречні способи вираження своїх емоцій і оцінок у конкретній ситуації. Таке ставлення формує здатність учнів адекватно реагувати у різних комунікативних контекстах, наприклад, у груповій роботі, у дискусії, під час презентації чи переказу тексту. Воно сприяє розвитку емпатії, толерантності та соціальної компетентності, оскільки дитина вчиться не лише висловлювати свої думки, а й враховувати почуття й оцінки інших учасників спілкування.

Особливе значення має розвиток метапізнавальних умінь, які дозволяють школярам усвідомлено контролювати власне мовлення. Під метапізнавальними вміннями розуміють здатність спостерігати за власним процесом висловлювання, оцінювати його доречність, логічність, ясність і структурованість. Діти навчаються коригувати мовлення у процесі спілкування, змінювати формулювання або порядок подачі інформації, щоб досягти більшої зрозумілості для слухачів. Вони здатні адаптувати свій мовний виступ до конкретної ситуації: змінювати стиль, тон, обсяг інформації, враховувати вікові та індивідуальні особливості співрозмовника.

Поєднання емоційно-ціннісного ставлення і метапізнавальних умінь забезпечує ефективність комунікації: дитина не просто відтворює слова, а свідомо будує висловлювання, прагне донести думку, емоційно взаємодіє з іншими, виражає власну індивідуальність і творчий потенціал. Такий підхід сприяє формуванню мовної особистості, яка активно включена у комунікативні процеси, здатна регулювати власне мовлення, розуміє роль мови у соціальному та культурному контексті і використовує її як засіб пізнання, самовираження та взаємодії з оточенням.

Отже, аналіз лінгводидактичних і когнітивних особливостей розвитку мовлення учнів початкової школи дає підстави стверджувати, що воно виступає ключовим чинником формування особистості дитини, її пізнавальної активності та соціальної адаптації. Комунікативна компетентність молодших школярів має інтегративний характер і охоплює мовну, мовленнєву, соціокультурну, прагматичну та стратегічну складові. Її сформованість не обмежується засвоєнням мовних норм і правил, а передбачає здатність учнів свідомо, доречно й ефективно використовувати мовні засоби в різних комунікативних ситуаціях, у процесі пізнання навколишнього світу та розв'язання навчальних і життєвих завдань. У межах початкової освіти особливого значення набуває розвиток монологічного мовлення як складного виду мовленнєвої діяльності, що потребує сформованості мисленнєвих операцій, довільної уваги, пам'яті, умінь планування та самоконтролю. Монологічне мовлення забезпечує цілісне, логічне й послідовне вираження думок, сприяє самовираженню учнів і формуванню їхньої мовної особистості. Розвиток мовлення молодших школярів нерозривно пов'язаний із розвитком зв'язного мовлення, яке виступає показником рівня мовленнєвої та когнітивної зрілості дитини. Формування зв'язного мовлення ґрунтується на поетапному ускладненні мовленнєвих умінь відповідно до вікових можливостей учнів 1–4 класів, що відображається у зростанні обсягу словникового запасу, удосконаленні граматичної будови мовлення, підвищенні логічності та структурованості висловлювань. Важливим компонентом формування мовної особистості є розвиток емоційно-ціннісного ставлення до мовлення та метапізнавальних умінь, які забезпечують усвідомлений контроль за власними висловлюваннями, їх доречністю, логічністю та адаптацією до конкретної комунікативної ситуації. Поєднання мовленнєвих, когнітивних, емоційних і метапізнавальних чинників створює підґрунтя для цілісного розвитку мовної особистості молодшого школяра.

1.2. Методичний аспект розвитку монологічного мовлення молодших школярів

В умовах реалізації Концепції Нової української школи [32] розвиток мовленнєвої компетентності молодших школярів визначається як один із ключових результатів початкової освіти. Особливе місце в цьому процесі посідає формування монологічного мовлення, що забезпечує здатність учнів усвідомлено, логічно й послідовно висловлювати власні думки в різних комунікативних ситуаціях. Відповідно до компетентнісного, діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів НУШ, навчання монологічного мовлення має ґрунтуватися на активній мовленнєвій діяльності дітей, залученні їх до осмисленої комунікації та створенні умов для самовираження.

Методичний аспект розвитку монологічного мовлення в початковій школі передбачає цілеспрямований добір змісту, методів і прийомів навчання, які сприяють формуванню в учнів умінь створювати різні типи монологічних висловлювань (розповідь, опис, міркування) з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей. У контексті НУШ особливої ваги набувають інтерактивні форми роботи, робота з текстом, мовленнєві ситуації, проєктна діяльність та рефлексія, що забезпечують практичну спрямованість мовленнєвого навчання.

У Державному стандарті початкової освіти наголошується, що початкова освіта спрямована на гармонійний і всебічний розвиток особистості дитини, розкриття її природних задатків, здібностей і талантів, формування ключових компетентностей та наскрізних умінь з урахуванням вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей й освітніх потреб учнів. Важливим результатом цього етапу освіти визначається також формування ціннісних орієнтацій, розвиток самостійності, пізнавальної активності, творчого мислення та допитливості як передумов успішного навчання й соціалізації дитини [20].

Програмові вимоги (табл. 1.3) до навчальних досягнень у розрізі поняття «монологічне мовлення» різняться у Типовій освітній програмі, розробленій під керівництвом О. Савченко [64; 65] та Типовій освітній програмі, розробленій під керівництвом Р. Шияна [62; 63].

Табл. 1.3

**Програмові вимоги до розвитку монологічного мовлення
молодших школярів**

Клас	Програма О. Савченко	Програма Р. Шияна
1 клас	Формування початкових умінь монологічного мовлення: складання коротких усних висловлювань за малюнком, серією малюнків або власним досвідом; відтворення змісту почутого тексту з опорою на запитання вчителя; використання простих поширених речень.	Уміння коротко й зрозуміло висловлювати думки в межах життєвих ситуацій; опис предметів і подій з опорою на наочність; відтворення простого тексту з дотриманням елементарної послідовності.
2 клас	Розвиток зв'язності та логічності висловлювання; складання невеликих усних розповідей і описів за планом або ситуацією спілкування; добір мовних засобів відповідно до теми висловлювання.	Створення коротких усних монологів за заданою темою; пояснення власних дій і думок; використання монологічного мовлення для розв'язання навчальних і повсякденних комунікативних завдань.
3 клас	Формування умінь створювати розгорнуті усні тексти різних типів; передавання основного змісту тексту; висловлення власного ставлення до прочитаного або почутого; елементарна аргументація думки.	Уміння аргументовано висловлювати власну позицію; переказувати тексти з елементами узагальнення; створювати монологи на основі прочитаного, побаченого чи

		пережитого з дотриманням логіки мовлення.
4 клас	Удосконалення самостійного монологічного мовлення; створення усних висловлювань з урахуванням адресата й мети спілкування; дотримання структури тексту (вступ, основна частина, завершення); використання мовних засобів оцінювання й аргументації.	Розвиток монологічного мовлення як засобу самовираження; створення розгорнутих висловлювань різних типів; презентація результатів власної діяльності та проєктів; аналіз і оцінювання інформації в усній формі.

Таким чином, типові освітні програми О. Савченко та Р. Шияна передбачають поетапний і системний розвиток монологічного мовлення молодших школярів від елементарних форм усного висловлювання до розгорнутих, логічно структурованих і комунікативно доцільних монологів. Водночас програма О. Савченко більше акцентує увагу на текстоцентричному підході та поступовому ускладненні мовленнєвих умінь, тоді як програма Р. Шияна орієнтована на діяльнісний і практико-зорієнтований характер монологічного мовлення в реальних комунікативних ситуаціях.

Методика розвитку мовлення ґрунтується на поєднанні загальнодидактичних і спеціальних методичних принципів. До загальнодидактичних принципів належать:

- принцип науковості, який передбачає точне висвітлення та роз'яснення мовних фактів;
- принцип доступності, що полягає в подачі матеріалу у формі та змісті, які відповідають віковим особливостям учнів;
- принцип наочності, що реалізується через використання дидактичних засобів та ознайомлення школярів із зразками правильного мовлення;

- принцип систематичності та послідовності, який передбачає організацію навчального матеріалу в логічному порядку для формування цілісного уявлення про мовні явища;
- принцип наступності, що забезпечує поступове розширення знань та розвиток мовленнєвих умінь учнів;
- принцип перспективності, який полягає у встановленні взаємозв'язків між поточним навчальним матеріалом і наступними розділами, а також у визначенні напрямів подальшого розвитку мовних знань і мовленнєвих навичок [7, с. 5–7].

Водночас методика визначає такі лінгводидактичні принципи:

- увага до мовного матеріалу та розвитку мовленнєвих органів, що сприяє формуванню правильного вимовного навику;
- усвідомлення мовних значень, включно з лексичними та граматичними, а також розуміння ролі морфем і синтаксичних одиниць;
- оцінка виразності мовлення, яка передбачає навчання школярів відчувати експресивні засоби мови, зокрема пестливі та доброзичливі відтінки;
- формування вміння сприймати поетичні твори та розвивати художнє мовне сприйняття;
- розвиток мовного чуття, що полягає в усвідомленні правильності власного й чужого мовлення;
- розуміння ролі слова та словосполучення у побудові та передачі власних думок;
- вдосконалення навичок усного вираження, включно з умінням робити логічний наголос, регулювати темп мовлення (уповільнювати або пришвидшувати його під час читання);
- формування умінь усного й письмового висловлювання власних міркувань;
- володіння культурою мовлення, що охоплює правила усного і писемного мовлення;

- координація усного й письмового мовлення, коли навчання спочатку зосереджене на усному, а згодом – на письмовому мовленні;
- оптимізація темпу навчання, що сприяє ефективному засвоєнню матеріалу.

Рівень засвоєння навчальних предметів у школі безпосередньо залежить від якості опанування мовних знань і навичок [7, с. 5–7].

Методичні принципи навчання рідної мови визначають основні орієнтири організації освітнього процесу та формують основу для побудови уроків, навчальних завдань і вправ, спрямованих на розвиток усіх аспектів мовлення. Вони поєднують загальнодидактичні та лінгводидактичні підходи, забезпечують систематичність і послідовність у засвоєнні мовного матеріалу та враховують вікові та психофізіологічні особливості молодших школярів. Серед ключових методичних принципів можна виділити такі:

- комунікативна спрямованість навчання;
- навчання мови як діяльності;
- забезпечення активної мовленнєвої практики;
- організація спостережень над мовним матеріалом;
- комплексний підхід до розвитку всіх аспектів мови;
- збагачення мотивації мовленнєвої діяльності;
- вплив художньої літератури на мовленнєвий розвиток дітей;
- сенсорно-лінгвістичний розвиток учнів;
- взаємозв'язок мови, мислення та мовлення;
- національна спрямованість навчання мови та розвитку мовлення [4, с. 51].

Принцип комунікативної спрямованості навчання передбачає формування в учнів уміння використовувати мову як засіб спілкування. У процесі навчання діти не лише відповідають на запитання вчителя, а й активно застосовують рідну мову в різних життєвих ситуаціях.

Принцип забезпечення активної мовленнєвої практики означає, що ефективність навчання значною мірою залежить від рівня мовної активності

учнів: наскільки часто вони висловлюють власні думки, ставлять запитання та відповідають на запитання вчителя під час уроку.

Принцип збагачення мотивації мовленнєвої діяльності полягає у створенні таких навчальних ситуацій, які стимулюють школярів вільно висловлювати свої думки та активно брати участь у мовленні. Мова завжди функціонує з певною метою та мотивом — для когось або для чогось, і навчання має формувати це усвідомлення.

Принцип взаємозв'язку мислення, мови та мовлення передбачає практичне ознайомлення учнів із граматичними формами, артикуляцією звуків, багатозначністю слів, синонімами та антонімами, а також основами композиції тексту [4, с. 51–53].

Науковці О. Бігич, Н. Бориско та Г. Борецька виділяють у монологічному мовленні загальні та спеціальні уміння.

До загальних умінь належать:

- підбір комбінацій мовленнєвих зразків відповідно до комунікативних намірів та логічної схеми висловлювання;
- передача змісту зразка зв'язного монологічного мовлення;
- зв'язне висловлювання з модифікацією опорних елементів;
- зв'язне висловлювання на основі комбінованих джерел інформації;
- висловлення власної точки зору та ставлення до предмета мовлення;
- описування та переказ прослуханого або прочитаного тексту різними способами;
- створення повідомлень або розповідей за заданою темою [2, с. 341–342].

До спеціальних умінь відносяться:

- вміння поєднувати декілька мовленнєвих зразків у логічну послідовність;
- вміння повно відтворювати мовленнєву інформацію відповідно до запропонованої комунікативної ситуації;

- уміння оформлювати власне висловлювання за допомогою мовних засобів;
- уміння оптимально використовувати мовний матеріал певної теми, свідомо переносити знання та навички на нові ситуації;
- уміння залучати матеріал суміжних тем для розширення й поглиблення висловлювання [2, с. 341–342].

Науковці також виділяють такі групи умінь у процесі формування монологічного мовлення:

Інтелектуальні уміння – здатність планувати та програмувати мовленнєві висловлювання, дотримуватися причинно-наслідкових зв'язків, виконувати логічні операції під час створення монологічного тексту та ін.

Навчальні уміння – використання опор різного типу, у тому числі електронних засобів навчання.

Організаційні уміння – здатність до самостійного навчання.

Компенсаторні уміння – вміння знаходити вихід із складних ситуацій за умови дефіциту мовних засобів під час передачі інформації у монологічному мовленні [2, с. 341–342].

Український лінгводидакт Т. Котик виділяє чотири основні групи умінь, які необхідно опанувати молодшим школярам для розвитку зв'язного мовлення:

Інформативно-змістові уміння – здатність розуміти тему, визначати її межі, повністю розкривати її зміст і підпорядковувати твір основній думці.

Структурно-композиційні уміння – вміння добирати матеріал для твору, систематизувати його, розташовувати у логічному порядку та скласти план твору.

Граматико-стилістичні уміння – здатність користуватися мовними засобами відповідно до літературних норм та завдань висловлювання, а також скласти усний чи письмовий текст.

Оцінно-перетворювальні уміння – уміння редагувати власний текст, замінювати слова за потреби, добирати найбільш влучні слова та синтаксичні конструкції [29, с. 115–118].

Методи навчання монологічного мовлення в початковій школі спрямовані на поступове формування умінь школярів висловлювати власні думки, аргументувати, описувати та переказувати тексти. У НУШ наголос робиться на діяльнісному, комунікативному та компетентнісному підходах, що відповідає завданням формування мовленнєвої компетентності та розвитку критичного мислення [29].

У 1 класі розвиток монологічного мовлення здійснюється через короткі усні висловлювання, опис предметів і подій, розповіді за малюнком або серією картинок [51, с. 59–64].

Сюжетна бесіда: метод передбачає організацію бесіди навколо певної теми або ситуації. Учні висловлюють власні думки, відповідають на запитання вчителя та однокласників, обґрунтовують свої висловлювання. Сюжетна бесіда формує уміння логічно викладати думки, структурувати інформацію та підтримувати комунікативний контакт.

Мовні ігри – ефективний метод розвитку усного мовлення, оскільки поєднує навчання з емоційною та ігровою діяльністю. Учні виконують завдання у формі ролей, діалогів або креативних завдань, що стимулює фантазію, активізує словниковий запас та сприяє формуванню навичок монологічного висловлювання.

Вправи на опис і показ передбачають опис предметів, явищ або подій з одночасним демонструванням (показом) об'єкта або дії. Такі вправи допомагають учням концентруватися на деталях, формувати послідовність опису та зв'язне мовлення, а також розвивають уміння комбінувати словесне та візуальне представлення інформації.

Переказ короткого тексту за зразком передбачає відтворення змісту короткого тексту, використовуючи мовні зразки, запропоновані вчителем. Цей метод сприяє розвитку пам'яті, уважності, логічного мислення та формує

навички побудови структурованого монологу. Переказ допомагає закріпити вміння послідовно висловлювати думки та використовувати словниковий запас у практичних комунікативних ситуаціях.

Використання наочності (малюнки, ілюстрації, плакати) слугує опорою для розвитку усного мовлення, дозволяючи учням легше формулювати свої висловлювання. Малюнки, ілюстрації або плакати стимулюють увагу, активізують словниковий запас, допомагають структурувати інформацію та створювати повноцінний монолог. Використання наочності особливо ефективно для молодших школярів, які ще не володіють достатньо розвиненими абстрактними мовними навичками.

У 2 класі розвиваються вміння створювати короткі монологи на основі прослуханого або прочитаного тексту, описувати послідовність подій, пояснювати власні дії та думки [8].

Складання розповіді за планом передбачає, що учні спочатку складають план майбутнього усного висловлювання або твору, виділяючи основні частини: вступ, основну частину та висновок. Планування допомагає структурувати думки, логічно викладати інформацію та формувати зв'язне мовлення. Метод сприяє розвитку аналітичного мислення та вміння послідовно будувати монолог.

Вправи на переказ передбачають відтворення змісту прочитаного або прослуханого тексту власними словами. Вправи на переказ розвивають пам'ять, увагу, логічне мислення та мовленнєву точність. Такі завдання формують уміння виділяти головне, структуровано подавати інформацію та використовувати мовні засоби для передачі власного розуміння тексту.

Рольові ігри передбачають моделювання різних ситуацій із залученням певних ролей (наприклад, покупець і продавець, лікар і пацієнт). Метод стимулює активну мовленнєву діяльність, розвиває комунікативні уміння, уміння аргументувати, формує впевненість у публічному висловлюванні та сприяє розвитку творчості.

Складання невеликих усних творів – створення учнями коротких розповідей, описів подій або ситуацій за певною темою, допомагає формувати мовленнєву послідовність, активізує словниковий запас та сприяє розвитку уяви. Невеликі усні твори дозволяють учням практикуватися у вираженні власних думок, формулюванні висновків та оцінок.

Опорні схеми (план-схеми, таблиці, графічні організатори) та наочні матеріали (малюнки, плакати, ілюстрації) слугують допоміжним інструментом для структурування мовлення. Вони допомагають учням орієнтуватися у тексті, послідовно викладати думки, збагачують словниковий запас і сприяють розвитку зв'язного усного мовлення.

У 3 класі формуються уміння створювати розгорнуті усні тексти, передавати зміст прослуханого чи прочитаного твору, висловлювати власну думку та оцінювати інформацію [34; 51].

Складання розгорнутих розповідей і повідомлень – учні формують більш детальні усні висловлювання, розповідаючи про події, персонажів чи власні враження. Метод розвиває здатність логічно та послідовно викладати думки, використовувати різноманітні мовні засоби та будувати структуроване монологічне мовлення.

Робота з планом – учні складають план майбутньої розповіді або повідомлення, виділяючи ключові моменти: вступ, основну частину та висновок. Метод допомагає організувати інформацію, підтримує логіку викладу та формує навички самостійного планування мовлення.

Аналіз текстів і порівняння різних джерел інформації передбачає критичне читання, зіставлення та порівняння інформації з різних джерел. Учні навчаються виділяти головне, оцінювати достовірність даних і формувати власну точку зору, що сприяє розвитку аналітичного мислення та вміння аргументовано висловлювати думки.

Творчі завдання (міні-есе, оповідання) – учні створюють короткі письмові або усні твори на задану тему, що стимулює творче мислення та мовленнєву активність. Метод розвиває уміння виражати власну позицію, розкривати

тему, комбінувати словникові і синтаксичні засоби для досягнення комунікативної мети.

Обговорення змісту тексту в групах – учні беруть участь у колективному обговоренні прочитаного або прослуханого матеріалу. Метод розвиває навички аргументування, слухання та взаємодії з однокласниками, сприяє формуванню комунікативної компетентності та впевненості у власному висловлюванні.

У 4 класі акцент робиться на самостійне створення монологів різних типів, використання аргументів, оцінку і редагування власного мовлення [2; 34].

Складання усних творів різного жанру – учні створюють монологи різних жанрів: розповіді, оповідання, повідомлення, описові або пояснювальні тексти. Метод розвиває вміння вибирати відповідну форму мовлення для певної комунікативної мети, логічно структуровано викладати думки та використовувати різноманітні мовні засоби.

Презентації результатів роботи – учні готують усні презентації на задану тему, демонструючи власні дослідження, творчі проекти або підсумки роботи. Метод формує навички публічного мовлення, розвиток аргументації, уміння послідовно викладати інформацію та ефективно комунікувати з аудиторією.

Обговорення та дебати – учні беруть участь у колективному обговоренні та дебатах, висловлюють власну думку, аргументують позицію та реагують на аргументи інших. Метод розвиває критичне мислення, уміння логічно формулювати висловлювання, переконливо доносити свою точку зору та слухати інших.

Робота над мовними помилками – учні аналізують власні помилки в усному та письмовому мовленні, корегують висловлювання та покращують стилістичну точність. Метод формує мовленнєву компетентність, підвищує якість висловлювань і сприяє усвідомленню норм літературної мови.

Застосування опорних схем і мультимедійних засобів (відео, інтерактивні завдання) – опорні схеми та цифрові ресурси допомагають структурувати

інформацію, послідовно викладати думки та стимулюють зацікавленість учнів. Мультимедійні засоби роблять навчання інтерактивним і сприяють розвитку творчих і комунікативних умінь, підтримують самостійне планування мовлення та активну участь у дискусіях.

Методи розвитку монологічного мовлення у НУШ поєднують діяльнісний підхід – учень активно створює тексти, взаємодіє з матеріалом і однокласниками; комунікативний підхід – формування мовленнєвих умінь через спілкування, рольові ігри, дискусії; засоби наочності та опорні схеми – малюнки, план-схеми, мультимедійні ресурси; поступовість і системність – від коротких висловлювань у 1 класі до розгорнутих монологів у 4 класі.

Формування монологічного мовлення молодших школярів потребує створення в навчальному процесі спеціально організованих педагогічних умов, що забезпечують активну, усвідомлену та комунікативно спрямовану мовленнєву діяльність учнів. Такі умови мають поєднувати розвиток мовлення, критичного мислення та комунікативних умінь на основі використання інтегрованих і інтерактивних освітніх технологій.

Першою педагогічною умовою є цілеспрямована організація мовленнєвої діяльності учнів на засадах розвитку критичного мислення. Реалізація цієї умови передбачає використання вправ, спрямованих на аналіз змісту тексту, виділення головної думки, аргументацію власної позиції, формулювання висновків та оцінювання мовленнєвих зразків. Такі вправи активізують пізнавальну діяльність учнів, сприяють усвідомленню логіки побудови висловлювання та формують здатність самостійно планувати й контролювати процес породження монологу.

Другою педагогічною умовою є систематичне застосування комунікативних вправ у поєднанні з інтегрованими видами навчальної діяльності. У процесі реалізації цієї умови монологічне мовлення формується не ізольовано, а в контексті різних навчальних предметів і життєвих ситуацій. Інтегровані вправи забезпечують перенесення мовленнєвих умінь у нові комунікативні умови, сприяють збагаченню словникового запасу та розвитку

зв'язності усних висловлювань.

Третьою педагогічною умовою є використання інтерактивних технологій як засобу активізації мовленнєвої взаємодії та мовленнєвої рефлексії. Інтерактивні форми роботи (діалогічні та групові обговорення, рольові ситуації, колективне конструювання висловлювань) створюють умови для обміну думками, уточнення змісту висловлювання та усвідомлення його структури. У процесі такої взаємодії учні поступово переходять від опори на зразок до самостійного розгорнутого монологічного мовлення.

Четвертою педагогічною умовою є системне використання вправ на планування, структурування та виразне відтворення усних висловлювань у межах інтегрованого та інтерактивного навчання. Залучення учнів до складання планів, моделювання структури тексту, усвідомленого добору мовних засобів і виразного відтворення змісту сприяє подоланню фрагментарності й нелогічності мовлення, формує навички зв'язності та завершеності монологу.

На основі описаних принципів, методів, форм та видів роботи з розвитку мовлення загалом, монологічного зокрема, а також спеціально організованих педагогічних умов організації мовленнєвої діяльності ми створили модель розвитку монологічного мовлення молодших школярів (рис. 1.2).

Концептуальні засади педагогічного моделювання висвітлено у дослідженнях таких учених, як Г. Єльнікова [22, с. 3–8], В. Маслов [39, с. 3–10], І. Осадчий [45], Є. Хриков [76] та ін. Зокрема дослідники підкреслюють, що це суб'єктивне відображення первісного стану у свідомості окремої особи або групи людей, а також зовнішнє відтворення за допомогою різних засобів і форм найбільш істотних ознак, рис та властивостей конкретного об'єкта, процесу чи системи. Ці ознаки є об'єктивно притаманними об'єкту та дозволяють сформулювати загальне уявлення про цікавий феномен або його окремі складові. Дослідник наголошує, і ми повністю з цим погоджуємося, що обов'язковою умовою моделювання є проведення його практичної перевірки [39].

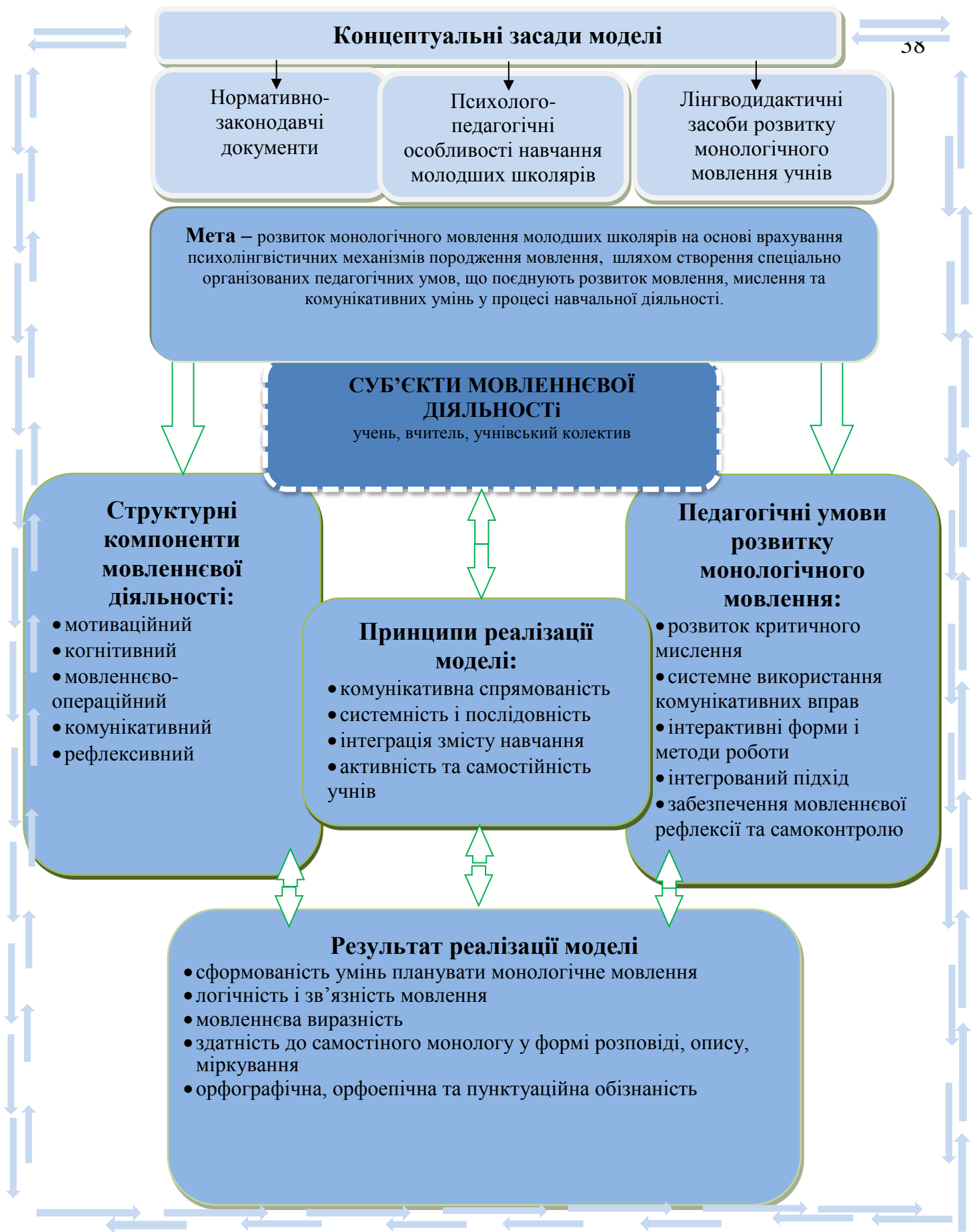

Рис. 1.2. Модель розвитку монологічного мовлення учнів початкової

Модель розвитку монологічного мовлення молодших школярів розроблена для загального застосування у початковій школі, а не для конкретного класу, з кількох причин. По-перше, універсальні концептуальні засади, адже модель спирається на нормативно-законодавчі документи, психологічно-педагогічні особливості та лінгводидактичні засоби. Ці елементи однаково актуальні для всіх класів початкової школи, оскільки враховують загальні принципи навчання молодших школярів. По-друге, мета моделі – формування монологічного мовлення та розвиток критичного мислення, комунікативних умінь і рефлексії – це загальні компетентності, які потрібні усім молодшим школярам, незалежно від конкретного класу. По-третє, структурні компоненти та педагогічні умови: мотиваційні, когнітивні, мовленнєво-операційні, комунікативні та рефлексивні компоненти – універсальні для будь-якого віку молодших школярів; педагогічні умови (системне використання комунікативних вправ, інтегративний підхід, активність та самостійність учнів) можуть адаптуватися під рівень конкретного класу. По-четверте, принципи реалізації моделі – комунікативної спрямованості, системності, інтеграції та активності також універсальні і можуть застосовуватися як у 1-му, так і у 4-му класі, лише з різною складністю завдань. По-п'яте, результати моделі – уміння планувати монологічне мовлення, логічність, виразність і орфографічна грамотність – цілі, актуальні для всіх класів початкової школи, хоча рівень складності завдань буде різнитися.

Модель є універсальною для всіх класів початкової школи, а її застосування залежить від вікового рівня учнів і конкретного навчального матеріалу.

1 клас. Мета: ознайомлення з простими формами монологічного мовлення (розповідь про себе, свій день, тварину). Структурні компоненти: мотиваційний – цікаві ігрові завдання, казки, картинки; когнітивний – прості факти, відповіді на питання; мовленнєво-операційний – короткі речення, прості зв'язки; комунікативний – взаємодія з учителем і однокласниками;

рефлексивний – обговорення «що я сказав/що нове дізнався». Педагогічні умови: ігрові вправи, моделювання ситуацій, інтерактивні методи. Результат: уміння складати коротку розповідь, правильно вимовляти слова, користуватися базовою лексиною.

2 клас. Мета: розвиток послідовності та логічності монологу (опис подій, предметів). Структурні компоненти: мотиваційний – заохочення, колективні завдання; когнітивний – вибір головної думки для розповіді; мовленнєво-операційний – складання 3–5 речень, використання сполучників; комунікативний – обмін інформацією з однокласниками; рефлексивний – короткий самоаналіз. Педагогічні умови: систематичні вправи на опис, опорні схеми, інтерактивні методи. Результат: здатність розповідати про події у логічній послідовності, виразна мова, базова орфографія.

3 клас. Мета: розвиток розгорнутого монологу, формування критичного мислення (пояснення, порівняння, висловлення думки). Структурні компоненти: мотиваційний – обговорення, дискусії, проєкти; когнітивний – аналіз, порівняння, причинно-наслідкові зв'язки; мовленнєво-операційний – 5–7 речень, використання складних речень; комунікативний – робота в групах, презентації; рефлексивний – аналіз власної промови. Педагогічні умови: Інтеграція предметів, системне використання комунікативних вправ, активність учнів. Результат: розгорнутий монолог, логічність, виразність, орфографічна та пунктуаційна грамотність.

4 клас. Мета: формування вміння будувати аргументований монолог, узагальнювати інформацію, висловлювати власну точку зору. Структурні компоненти: мотиваційний – проєкти, творчі завдання, дебати; когнітивний – критичний аналіз інформації, узагальнення; мовленнєво-операційний – розгорнута розповідь, опис, міркування; комунікативний – презентації, обговорення, колективні творчі роботи; рефлексивний – самооцінка та взаємооцінка. Педагогічні умови: інтегрований підхід, забезпечення мовленнєвої рефлексії, активне використання інтерактивних форм. Результат:

самостійний монолог, логічність, виразність, грамотність, аргументоване висловлення думки.

Модель розвитку монологічного мовлення учнів початкової школи побудована як комплексна система, що поєднує концептуальні засади, суб'єктів мовленнєвої діяльності, структурні компоненти, принципи реалізації, педагогічні умови та очікувані результати. Перевірка ефективності моделі дасть змогу виявити результативні технології розвитку монооргічного мовлення учнів, визначити оптимальні шляхи їх практичного впровадження та забезпечити підвищення рівня мовленнєвої компетентності молодших школярів.

Отже, представлена модель розвитку монологічного мовлення молодших школярів забезпечує цілісне поєднання теоретичних засад, методичних підходів та практичних прийомів, що створюють умови для формування в учнів умінь логічно, послідовно та осмислено висловлювати власні думки. Її впровадження у навчальний процес дозволяє системно розвивати мовленнєву компетентність, стимулювати пізнавальну активність, критичне мислення та комунікативні навички, а також формувати здатність до самостійного планування, оцінювання та вдосконалення власного мовлення.

РОЗДІЛ 2.

МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ 4 КЛАСУ

2.1. Аналіз чинних підручників з української мови для 4 класу в контексті розвитку монологічного мовлення

Розвиток монологічного мовлення у молодших школярів є одним із ключових напрямів формування мовленнєвої компетентності, оскільки здатність зв'язно висловлювати власні думки, описувати події та аргументувати позицію є основою ефективного навчання та комунікації. У сучасній початковій школі роль підручника полягає не лише в ознайомленні учнів з граматичними та лексичними нормами, а й у створенні умов для активного мовленнєвого розвитку через різноманітні завдання та вправи.

Чинні підручники з української мови для 4 класу, розроблені відповідно до стандартів Нової української школи, включають завдання, спрямовані на формування усного та письмового монологічного мовлення. Автори пропонують учням вправи на переказ тексту, опис явищ і подій, розповідь про власний досвід, аргументовані висловлювання, а також творчі завдання, що стимулюють власну оцінку та роздуми. Аналіз змісту підручників дозволяє оцінити не лише наявність завдань на розвиток монологічного мовлення, а й їхню методичну ефективність, рівень складності, жанрову різноманітність і відповідність віковим особливостям учнів.

«Аналіз тенденцій сучасного українського підруч-никотворення свідчить, що сьогоднішній якісний підручник – це передовсім інструмент організації освітньої діяльності здобувачів освіти на уроці і позаурочний час» [19, с. 67]. Крім цього, підручник має забезпечувати формування ключових компетентностей здобувачів освіти; діяльнісний підхід; орієнтацію на результат навчання; диференційований підхід; бути наповненим сучасними інформаційними ресурсами.

У контексті початкової школи це означає, що підручник повинен сприяти активній, усвідомленій і практичній діяльності учня, розвивати його мовленнєві, комунікативні та соціальні компетентності, а також стимулювати творчу самостійність. Завдання підручника повинні бути збалансованими за рівнем складності, дозволяти усне та письмове мовлення, роботу з текстом і творчі висловлювання, що формує монологічне мовлення як ключову складову комунікативної компетентності.

Т. Молнар зазначає: «Вчитель має створити умови для розвитку в учнів бажання вчитися, використовувати узагальнені способи дій; також педагог має розвивати вміння застосовувати знання у стандартних і нестандартних ситуаціях та сприяти тому, щоб учні виявляли вольові якості (наполегливість, цілеспрямованість) у роботі» [40]. Ю. Зубцова наголошує, що «у межах упровадження діяльнісного підходу вчителі мають пробудити у кожного учня пізнавальну активність, допитливість, прагнення мислити та робити самостійні висновки і мають забезпечити мотивацію навчально-пізнавальної діяльності; заохочувати ставити відкриті запитання; уміти керувати навчально-пізнавальною діяльністю молодших школярів; навчити учнів оперувати знаннями та вибирати способи дій; формувати вміння ставити перед собою цілі, знаходити варіанти вирішення завдання, приймати рішення, самостійно долати труднощі; навчити здійснювати рефлексивну оцінку дій, їхніх результатів та відповідно коригувати власну діяльність» [27, с. 51].

З огляду на критерії актуальності підручників вимогам НУШ проаналізуємо чинні підручники.

Підручник «Українська мова та читання» для 4-го класу (у 2 частинах) І. Большакової та І. Хворостяного [69] побудований відповідно до програми НУШ: у ньому поєднано вивчення мовознавчого матеріалу й формування мовленнєвих умінь (усне та писемне) через роботу з текстами різних типів (табл. 2.1).

Монологічне мовлення
в підручнику І. Большакової та І. Хворостяного

Тип монологічного мовлення	Теми, у межах яких реалізується	Характерні види завдань
Розповідне	Текст. Будова тексту. Робота з художніми творами. Читання й аналіз оповідань, казок	<ul style="list-style-type: none"> - Усний і письмовий переказ прочитаного. - Складання розповіді за планом. - Відтворення подій у логічній послідовності. - Розповідь про подію з власного життя
Описове	Текст-опис. Опис персонажа. Опис предметів, явищ природи	<ul style="list-style-type: none"> - Усний опис героя художнього твору. - Складання опису предмета за запитаннями. - Добір прикметників для характеристики об'єкта. - Опис ілюстрації або ситуації
Міркувальне (роздум)	Текст-міркування. Висловлення власної думки. Оцінювання вчинків персонажів	<ul style="list-style-type: none"> - Висловлення ставлення до вчинку героя. - Обґрунтування власної думки («Чому ти так вважаєш?»).

		<ul style="list-style-type: none"> - Відповіді на проблемні запитання до тексту. - Складання короткого усного міркування
<p>Комбіноване (розповідь з елементами опису / міркування)</p>	<p>Інтегровані уроки мови й читання</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Усна розповідь із використанням описових елементів. - Розповідь-міркування про прочитане. - Творчі завдання після тексту

Аналіз підручника «Українська мова та читання» для 4 класу (І. Большакова, І. Хворостяний) засвідчує системну роботу над формуванням монологічного мовлення учнів. У змісті навчального матеріалу та вправ представлено завдання на створення розповідних, описових і міркувальних висловлювань, що реалізуються через переказ, опис, висловлення власної думки та її елементарне обґрунтування.

Підручник «Українська мова та читання» для 4 класу (ч. 1) авторів Г. Остапенко, О. Волощенко, О. Козак [71] забезпечує системне формування монологічного мовлення молодших школярів. У його змісті представлені завдання на створення розповідних, описових і міркувальних висловлювань, які реалізуються через переказ, опис, висловлення власної думки та її елементарне обґрунтування. Монологічне мовлення формується в інтеграції з читанням і мовним аналізом, що відповідає компетентнісному підходу НУШ (табл. 2.2).

Монологічне мовлення
в підручнику Г. Остапенко, О. Волощенко, О. Козак

Тип монологічного мовлення	Теми, у межах яких реалізується	Характерні види завдань
Розповідне	Текст і його будова. Робота з художніми та пізнавальними текстами. Читання з розумінням	<ul style="list-style-type: none"> - Усний і письмовий переказ прочитаного тексту. - Складання розповіді за планом або опорними словами. - Відтворення подій у логічній та часовій послідовності. - Розповідь про події з власного досвіду
Описове	Текст-опис. Характеристика персонажів. Опис предметів і явищ	<ul style="list-style-type: none"> - Усний опис героя художнього твору. Складання опису предмета або явища за запитаннями. - Добір прикметників і мовних засобів для характеристики. - Опис ілюстрації або ситуації
Міркувальне (роздум)	Текст-міркування. Висловлення власної	<ul style="list-style-type: none"> - Висловлення ставлення до змісту тексту.

	думки. Оцінювання вчинків персонажів	- Оцінка вчинків персонажів. - Відповіді на проблемні запитання. - Усне обґрунтування власної думки («Чому?», «Як ти вважаєш?»)
Комбіноване (розповідь з елементами опису / міркування)	Інтегровані теми курсу. Робота з різножанровими текстами	- Усна розповідь із включенням описових елементів. - Розповідь-міркування про прочитане. Творчі мовленнєві завдання після тексту

У підручнику Г. Остапенко, О. Волощенко, О. Козак монологічне мовлення формується системно, але переважно імпліцитно, через інтеграцію з читанням і мовним аналізом. Представлені всі основні типи монологу – розповідний, описовий і міркувальний, причому міркувальне мовлення реалізується у формі елементарного роздуму, що відповідає віковим можливостям учнів 4 класу.

Підручник М. Захарійчук (ч. 1: «Українська мова») [70] має чітко виражену мовознавчу спрямованість, у межах якої формування монологічного мовлення здійснюється через системну роботу з текстом як мовною одиницею. У завданнях представлено розповідні, описові та міркувальні монологи, причому міркувальне мовлення реалізується у формі елементарного роздуму, що відповідає віковим можливостям учнів початкової школи (табл. 2.3).

Монологічне мовлення в підручнику М. Захарійчук

Тип монологічного мовлення	Теми, у межах яких реалізується	Характерні види завдань
Розповідне	Текст і його ознаки. Будова тексту. Речення і текст у мовленні	<ul style="list-style-type: none"> - Складання зв'язної розповіді за планом. - Усний і письмовий переказ навчального або художнього тексту. - Відновлення деформованого тексту з дотриманням логіки подій. - Створення короткої розповіді на задану тему
Описове	Текст-опис. Лексичне значення слів. Частини мови в тексті	<ul style="list-style-type: none"> - Складання опису предмета, істоти, явища. - Добір мовних засобів для характеристики об'єкта. - Опис за опорними словами або запитаннями. - Удосконалення опису шляхом заміни неточних слів

Міркувальне (роздум)	Текст-міркування. Висловлення власної думки. Робота з навчальними текстами	<ul style="list-style-type: none"> - Формулювання власної думки щодо мовного чи текстового матеріалу. - Відповіді на запитання проблемного характеру. - Елементарне обґрунтування суджень. - Побудова короткого усного роздуму
Комбіноване (розповідь з елементами опису / міркування)	Узагальнювальні теми. Комплексні мовні вправи	- Складання текстів із поєднанням різних типів мовлення.
		<ul style="list-style-type: none"> - Творчі завдання на основі мовного матеріалу. - Редагування власного монологічного висловлювання

Порівняльний аналіз підручників з української мови та читання для 4 класу (І. Большакова, І. Хворостяний; Г. Остапенко, О. Волощенко, О. Козак; М. Захарійчук) показує, що всі три видання спрямовані на формування монологічного мовлення молодших школярів відповідно до вимог Нової української школи. У змісті підручників представлено три основні типи монологічного мовлення: розповідне, описове та міркувальне, причому кожен підручник реалізує їх із певними акцентами. Попри відмінності в методичних підходах, усі три підручники забезпечують поступове формування

монологічного мовлення учнів 4 класу. Вони поєднують роботу над розповідним, описовим і міркувальним мовленням, адаптуючи завдання до вікових можливостей школярів і вимог компетентнісного підходу НУШ.

Водночас, на нашу думку, підручник І. Большакової, І. Хворостяного найактивніше інтегрує монологічне мовлення у навчальний процес не як окрему «вправу», а як діяльність школяра у контексті розуміння тексту, обміну думками та творчого мовлення. Завдання пропонують усні висловлювання у відповідь на прочитаний матеріал, творче мовлення за планом і без плану, розповіді на основі власного досвіду. Це сприяє не лише формуванню окремого мовного вміння, а й розвитку комунікативної компетентності цілісно.

Учні самостійно вибудовують монологічні висловлювання в різних жанрах: перекази, розповіді, описові та міркувальні вислови. Це стимулює літературну уяву, логіку викладу, мовну гнучкість – тобто ті складники, що є ключовими для усного та писемного монологу. Крім цього, у підручнику запропоновано завдання і для усного, і для письмового мовлення, що дає змогу формувати монологічні навички не лише в усній, а й у письмовій комунікації – важливо для компетентнісного підходу.

Підручник М. Чабайовської, Н. Омельченко, С. Кожушко (2021) [73] відповідає сучасним стандартам початкової освіти та орієнтований на компетентнісну та діяльнісну організацію навчання, вирізняється системністю і поступовістю у формуванні мовних умінь (лексика, граматики, текстова грамотність); інтеграцією мовної та читанкової складових; акцентом на мовленнєву діяльність учнів; збалансованістю усного і писемного мовлення, що сприяє формуванню монологічної компетентності.

Підручник Г. Сапуна (2021) [72] зосереджений на основах мовної компетентності, зокрема на структурі мови, правилах та їх практичному застосуванні. Особливості підручника у таких аспектах: увага зосереджена на розумінні граматичних явищ та функціонуванні мовних одиниць; наявні вправи для монологічного мовлення (перекази, описові завдання), але частіше

вони є інструментальними доповненнями до мовознавчого матеріалу, а не окремою діяльністю.

Отже, сучасний підручник для початкової школи не обмежується передачею граматичних чи лексичних знань, а створює умови для активного мовленнєвого розвитку через різноманітні завдання: перекази, описи, розповіді про власний досвід, аргументовані висловлювання, творчі вправи. Чинні підручники для 4 класу, розроблені відповідно до стандартів НУШ (І. Большакова та І. Хворостяний; Г. Остапенко, О. Волощенко, О. Козак; М. Захарійчук; М. Чабайовська, Н. Омельченко, С. Кожушко; Г. Сапун), включають завдання на формування монологічного мовлення усного та письмового, охоплюють три основні типи: розповідне, описове та міркувальне, а також комбіновані форми. Відмінності між підручниками полягають у методичних акцентах, зокрема підручник І. Большакової та І. Хворостяного найбільш активно інтегрує монологічне мовлення у навчальний процес як діяльність учня у контексті розуміння тексту, обміну думками та творчого мовлення, стимулюючи розвиток комунікативної компетентності цілісно. Підручники Г. Остапенко, О. Волощенко, О. Козак та М. Захарійчук забезпечують системну роботу над монологічним мовленням, проте міркувальне мовлення частіше реалізується у формі елементарного роздуму, інтегрованого з читанням і мовним аналізом. Підручник М. Чабайовської, Н. Омельченко, С. Кожушко вирізняється системністю, інтеграцією мовної та читанкової складових і збалансованістю усного та письмового мовлення, що сприяє формуванню монологічної компетентності. Підручник Г. Сапун орієнтований більше на мовознавчий аналіз, а вправи на монологічне мовлення здебільшого є доповненням до граматичних і текстових завдань, менш інтегровані у діяльність учня. Для ефективного розвитку монологічного мовлення у 4 класі найбільш ефективними є підручники, що реалізують діяльнісний підхід, інтегрують монологічне мовлення в роботу з текстом і творчі завдання, поєднують усне і письмове мовлення та забезпечують диференційовану і поступову роботу учнів. За цими критеріями

підручник І. Большакової та І. Хворостяного можна вважати найбільш ефективним серед аналізованих.

2.2. Зміст та організація експериментального дослідження

Експериментальне дослідження здійснювалося на базі Кровинківської загальноосвітньої школа І–ІІ ступенів – філії опорного закладу Лошнівської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів Тереховлянської міської ради Тернопільської області у 4 класі (15 учнів – експериментальна підгрупа (ЕП), 15 учнів – контрольна підгрупа (КП)). Експериментальне дослідження передбачало три етапи: констатувальний (вересень – жовтень 2024 р.), формувальний (січень – квітень 2025 р.) та контрольний (травень 2025 р.)

Констатувальний етап передбачав визначення початкового рівень розвитку монологічного мовлення учнів. Ми визначили такі рівні розвитку монологічного мовлення учнів (додаток В):

– *низький рівень* (1–3 балів): учні можуть висловлювати короткі, фрагментарні речення; висловлення логічно непослідовне, часто відсутня зв'язність; словниковий запас обмежений, складно підбирати слова для повного опису; не завжди дотримуються граматичних норм; потребують постійної допомоги та підказок від учителя;

– *середній рівень* (4–6 балів): учні створюють короткі монологи, що складаються з 2–5 речень; висловлення частково логічне та послідовне; використовують прості мовні конструкції та тематично обмежений словниковий запас; можуть переказувати короткі тексти з елементами структуризації; частково самостійні, потребують допомоги при плануванні і організації висловлювання;

– *достатній рівень* (7–9 балів): учні здатні створювати розгорнуті монологи (5–10 речень); висловлення логічне, послідовне, дотримується структурних елементів (вступ, основна частина, висновок); використовують різноманітні мовні засоби для опису, пояснення та аргументації; можуть

самостійно переказувати прочитані тексти та висловлювати власну думку; часто потребують мінімальної підтримки вчителя;

– *високий рівень* (10–12 балів): учні створюють розгорнуті й логічно структуровані монологи; використовують багатий словниковий запас, граматично правильні конструкції; висловлення аргументоване, з логічним розвитком думки; мають навички самостійного планування, редагування та корекції власного мовлення; можуть висловлювати складні поняття, аналізувати і порівнювати інформацію.

Відповідно до лінгводидактичних та когнітивних особливостей розвитку мовлення (див. розділ 1) ми визначили показники оцінювання монологічного мовлення учнів 4 класу (табл. 2.4).

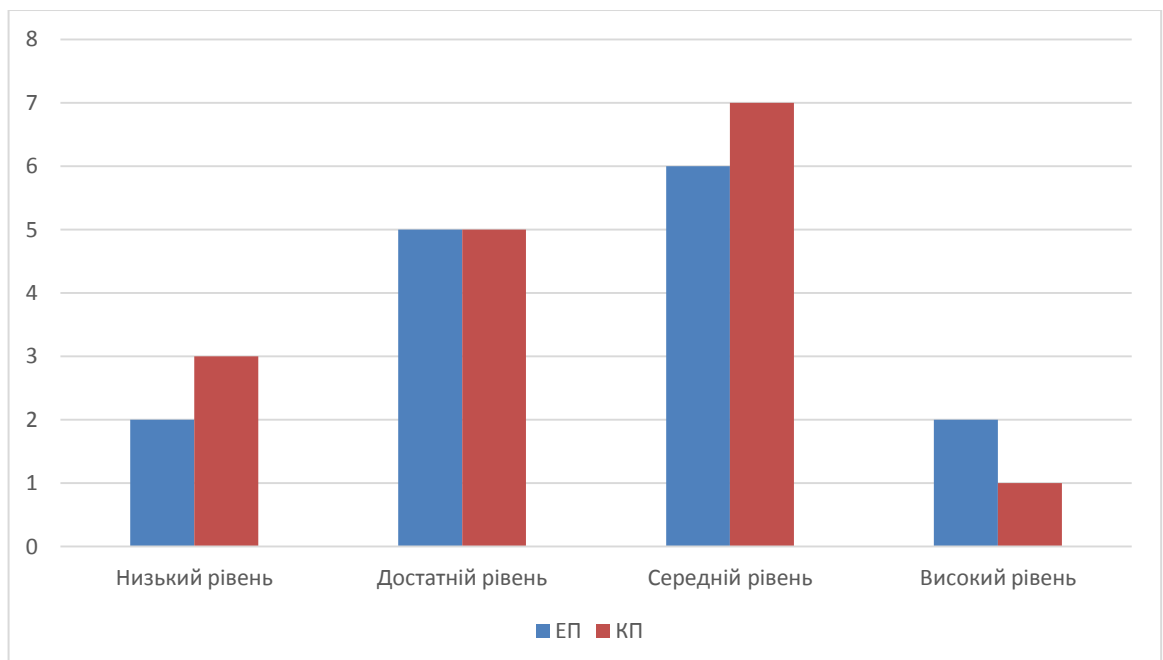
Табл. 2.4

Показники оцінювання монологічного мовлення учнів 4 класу

Тип монологу	Змістова складова	Структурно-композиційна	Мовна/граматична	Комунікативна/соціокультурна	Метапізнавальна/контроль	Когнітивно-емоційний аспект
Опис	Деталізація всіх характеристик, порівняння	Чітка структура, логічна послідовність	Багатий словниковий запас, стилістично правильно	Враховує рівень розуміння аудиторії	Самостійна перевірка логіки та точності	Творчий підхід, емоційне забарвлення
Розповідь	Розгорнуті історії з	Вступ – розвиток	Використання різних	Активно адаптує виступ	Повний контроль за	Аргументоване емоційне

	внутрішньою логікою	подій – висновок	типів речень, граматична правильність	до слухача	мовленням	вираження, передача мотивацій героїв
Міркування	Логічне обґрунтування, висновки	Структурована аргументація	Використання логічних слів, граматична точність	Враховує контекст та слухача	Самостійна адаптація та редагування	Формування власного критичного судження, емоційна виразність

За результатами констатувального етапу ми побудували діаграму 2.1.

Діаграма 2.1. Рівні сформованості монологічного мовлення учнів 4 класу до експериментального дослідження

З діаграми видно, що на констатувальному етапі рівень сформованості монологічного мовлення учнів 4 класу має значні варіації. Розподіл учнів за рівнями розвитку можна охарактеризувати так: високий рівень – невелика частка учнів, які вільно та логічно будують монологічні висловлювання, володіють усною і письмовою формою опису, розповіді та міркування, грамотно користуються мовними засобами та здатні адаптувати висловлювання до слухача; середній та достатній рівні – найбільша група, що демонструє часткову сформованість монологічного мовлення: учні можуть будувати висловлювання, але з помилками у структурі, логіці чи мовних засобах; потребують підтримки в плануванні та редагуванні тексту; низький рівень – невелика частка школярів, які мають труднощі у плануванні та структуризації висловлювання, обмежений словниковий запас, часті граматичні помилки, недостатню когнітивну та емоційну насиченість текстів.

Такі результати свідчать про необхідність цілеспрямованої педагогічної роботи для розвитку монологічного мовлення, зокрема через створення особливих педагогічних умов.

Формувальний етап педагогічного експерименту був спрямований на цілеспрямоване формування монологічного мовлення молодших школярів відповідно до розробленої концептуальної моделі. Його реалізація здійснювалася в освітньому процесі початкової школи шляхом упровадження спеціально організованої методики навчання. В основу формувального етапу було покладено нормативно-законодавчі документи, психолого-педагогічні особливості навчання молодших школярів та лінгводидактичні засоби розвитку монологічного мовлення, що забезпечило наукову обґрунтованість і системність експериментальної роботи.

Метою формувального етапу стало формування в учнів умінь монологічного мовлення шляхом поетапного розвитку мовленнєвої діяльності, критичного мислення та комунікативних умінь на основі інтерактивних технологій навчання та інтегрованого підходу.

У процесі формувального етапу експерименту активними суб'єктами мовленнєвої діяльності виступали учень, учитель і учнівський колектив. Учитель організовував мовленнєве середовище, добирав комунікативно спрямовані завдання, координував взаємодію учнів та стимулював їхню мовленнєву активність, тоді як учні брали безпосередню участь у виконанні мовленнєвих вправ і створенні власних монологічних висловлювань.

Реалізація формувального етапу здійснювалася через розвиток структурних компонентів мовленнєвої діяльності, а саме мотиваційного (формування позитивного ставлення до мовленнєвої діяльності); когнітивного (засвоєння знань про структуру та типи монологу); мовленнєво-операційного (оволодіння способами побудови висловлювання); комунікативного (уміння адекватно висловлювати думку); рефлексивного (аналіз і самоконтроль власного мовлення).

Формувальний етап ґрунтувався на таких принципах реалізації моделі: комунікативної спрямованості, системності й послідовності, інтеграції змісту навчання, активності та самостійності учнів, - котрі забезпечували поступовий перехід від репродуктивних до продуктивних видів мовленнєвої діяльності.

Для досягнення поставленої мети було створено відповідні педагогічні умови розвитку монологічного мовлення.

Використання інтерактивних форм і методів роботи: учні залучаються до активної участі у навчальному процесі через дидактичні ігри, рольові ситуації, дискусії, проєкту діяльність. Наприклад, рольові ігри «Інтерв'ю з казковим героєм» або «Путівка до музею», де кожен учень створює монологічне висловлювання від імені персонажа; робота в парах і малих групах із завданням «Склади коротку розповідь про свій день» або «Опиши предмет у класі для друга».

Системне застосування комунікативних вправ: регулярне виконання вправ, спрямованих на формування мовленнєвої компетентності: будування зв'язного висловлювання, використання слів-мостів, виразних засобів мови. Наприклад, завдання «Продовж речення» або «Склади розповідь за

картинкою»; вправи на логічну послідовність («Розташуй події в історії у правильному порядку»); вправи на аргументацію («Чому ти обрав саме цей варіант?»).

Забезпечення мовленнєвої рефлексії та самоконтролю: учні оцінюють власні висловлювання, аналізують помилки, обговорюють з учителем і однокласниками сильні та слабкі сторони монологів. Наприклад, самооцінка за критеріями: «Чи логічна розповідь? Чи використані зв'язки між реченнями?»; взаємооцінка: один учень слухає монолог іншого і дає конструктивний відгук; використання чек-листів: «Що має бути в твоєму монолозі?».

Стимулювання критичного мислення та творчої активності: учні заохочуються до висловлення власної думки, оцінки альтернативних точок зору, формулювання аргументованих висновків. Наприклад, завдання «Як би ти вирішив цю проблему?» або «Придумай альтернативний кінець казки»; дискусії на тему «Що корисніше для природи: економити воду чи електроенергію?»; творчі проекти: «Склади коротку історію про улюблений предмет», «Напиши листа персонажу казки».

У ході формувального етапу учні виконували різноманітні завдання на складання монологів у формі розповіді, опису та міркування, планування висловлювання, логічне й зв'язне викладення думок, добір мовних засобів відповідно до комунікативної ситуації (додаток А).

Очікуваними результатами реалізації формувального етапу стали: сформованість умінь планувати монологічне мовлення, логічність і зв'язність висловлювань, мовленнєва виразність, здатність до самостійного монологу та підвищення рівня орфографічної, орфоепічної й пунктуаційної обізнаності учнів.

Контрольний етап педагогічного експерименту був спрямований на перевірку ефективності розробленої та впровадженої моделі формування монологічного мовлення молодших школярів, а також на визначення рівня сформованості мовленнєвих умінь після завершення формувального етапу.

Метою контрольного етапу стало зіставлення результатів експериментальної та контрольної груп, визначення динаміки розвитку монологічного мовлення учнів і підтвердження доцільності запропонованих педагогічних умов, принципів та методів навчання.

На контрольному етапі використовувалися діагностичні методи, адекватні структурним компонентам мовленнєвої діяльності, а саме: спостереження за мовленнєвою діяльністю учнів, аналіз усних монологічних висловлювань, виконання контрольних мовленнєвих завдань, бесіди та самооцінювання учнів. Застосовувалися завдання, аналогічні тим, що використовувалися на констатувальному етапі, що забезпечило об'єктивність і порівнюваність результатів.

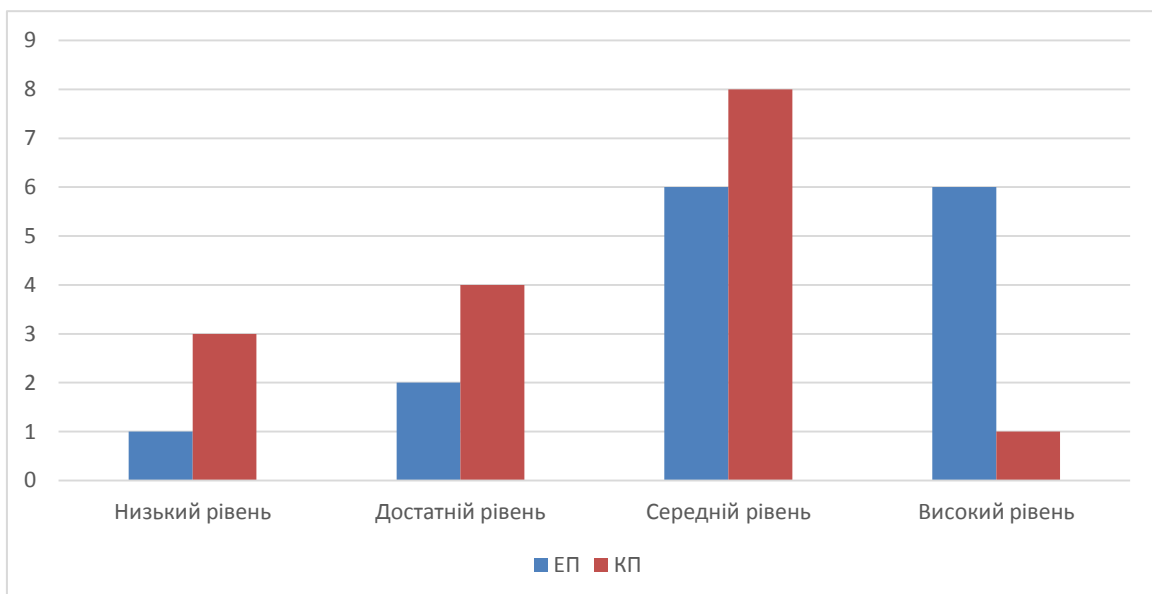
Оцінювання рівня сформованості монологічного мовлення здійснювалося за такими критеріями: уміння планувати монологічне висловлювання, логічність і зв'язність мовлення, мовленнєва виразність, відповідність висловлювання комунікативному задуму, самостійність і розгорнутість монологу, а також орфографічна, орфоепічна та пунктуаційна грамотність.

У процесі **контрольного етапу** учні виконували завдання на створення монологів різних типів (розповідь, опис, міркування), добір мовних засобів відповідно до теми та мети висловлювання, відтворення власної позиції й аргументацію думки. Особлива увага приділялася здатності учнів до мовленнєвої рефлексії та самоконтролю, що відповідало визначеним педагогічним умовам моделі.

Отримані результати підлягали кількісному та якісному аналізу, що дало змогу виявити зміни у рівнях сформованості монологічного мовлення молодших школярів (високий, достатній, середній, низький). Порівняльний аналіз показників експериментальної та контрольної груп засвідчив динаміку розвитку мовленнєвих умінь учнів, які навчалися за розробленою моделлю (діаграма 2.1). Зокрема, в експериментальній групі спостерігалось суттєве зростання кількості учнів із високим та достатнім рівнями сформованості

монологічного мовлення, тоді як частка школярів із середнім і низьким рівнями помітно зменшилася. Учні цієї групи виявляли здатність самостійно будувати розгорнуті, логічно послідовні усні висловлювання, дотримуватися структури монологу, добирати доречні мовні засоби відповідно до комунікативного завдання, а також аргументувати власну думку. Натомість у контрольній групі позитивні зміни мали менш виражений характер. Переважна частина учнів залишилася на середньому рівні сформованості монологічного мовлення, а зростання показників високого рівня було незначним. Монологічні висловлювання таких учнів часто характеризувалися фрагментарністю, порушенням логічної послідовності, обмеженим словниковим запасом та потребою в постійній допомозі вчителя.

Отримані результати свідчать, що впровадження спеціально організованих педагогічних умов, які передбачали розвиток критичного мислення, системне використання комунікативних вправ, інтерактивні форми і методи роботи, інтегрований підхід, мовленнєву рефлексію та самоконтроль, забезпечило більш ефективне формування монологічного мовлення молодших школярів. Це підтверджує доцільність і результативність розробленої моделі та можливість її використання в практиці початкової школи.

Діаграма 2.2. Рівні сформованості монологічного мовлення учнів 4 класу після експериментального дослідження

Контрольний етап експерименту підтвердив результативність упровадженої концептуальної моделі, доцільність визначених принципів реалізації та педагогічних умов формування монологічного мовлення молодших школярів, а також засвідчив можливість її використання в практиці початкової школи. За результатами експериментального дослідження ми розробили методичні рекомендації щодо формування монологічного мовлення учнів 4 класу (додаток Б).

Отже, експериментальне дослідження, проведене у три етапи (констатувальний, формувальний і контрольний), дало змогу комплексно перевірити ефективність розробленої концептуальної моделі формування монологічного мовлення учнів 4 класу. Результати констатувального етапу засвідчили недостатній рівень сформованості монологічного мовлення значної частини учнів, що зумовило необхідність цілеспрямованої педагогічної роботи. Упровадження на формувальному етапі спеціально організованої методики, заснованої на інтерактивних формах навчання, системному використанні комунікативних вправ, розвитку мовленнєвої рефлексії, критичного мислення та творчої активності учнів, сприяло позитивній динаміці розвитку всіх структурних компонентів мовленнєвої діяльності. Дані контрольного етапу експерименту підтвердили ефективність запропонованої моделі: в експериментальній підгрупі спостерігалось зростання кількості учнів із високим рівнем (на 27 %/4 учні) сформованості монологічного мовлення та зменшення кількості школярів із достатнім рівнем (на 20 %/3 учні), що істотно відрізняє її від контрольної підгрупи, у якій спостерігається збільшення на 6 %/1 учень на середньому рівні, а також зменшення на 6 %/1 учень на достатньому рівні. Це засвідчує доцільність визначених педагогічних умов, принципів і методів формування монологічного мовлення молодших школярів та підтверджує можливість практичного впровадження розробленої методики в освітній процес початкової школи.

ВИСНОВКИ

Питання розвитку мовлення в початковій школі становить пріоритетне завдання, оскільки саме мовлення виступає основним засобом пізнання, навчання та соціальної взаємодії дитини. Відтак одним із важливих результатів початкової освіти є сформованість комунікативної компетентності, що виявляється у здатності учнів адекватно використовувати рідну мову в усній та писемній формах, точно передавати власні переживання й думки, логічно обґрунтовувати висловлювання, усвідомлювати художню й комунікативну цінність слова, а також розуміти роль мови як універсального засобу міжособистісної взаємодії та культурної ідентифікації.

Під компетентністю у монологічному мовленні доцільно розуміти здатність здійснювати усномовленнєву комунікацію у життєво важливих для певного віку сферах і ситуаціях відповідно до комунікативної мети, шляхом інтеграції мовних, когнітивних і емоційно-ціннісних компонентів, котрі створюють основу для формування мовної особистості. Крім цього, релевантними для формування мовної особистості є лінгвістичні та психолінгвістичні фактори, що забезпечують розвиток мовленнєвої компетентності, когнітивних процесів, комунікативних навичок та емоційно-ціннісного ставлення до мови. Зокрема, охоплюють сформованість мовних знань і мовленнєвих умінь, рівень розвитку мислення, пам'яті, уваги та уяви, здатність до мовленнєвого планування й самоконтролю, а також мотивацію до мовленнєвої діяльності. Ці процеси тісно взаємопов'язані й змінюються під впливом навчальної діяльності, що зумовлює перехід від мимовільних реакцій до довільних та опосередкованих форм управління ними, які з'являються у процесі засвоєння шкільного досвіду і вимог освітнього середовища. Сукупна дія зазначених факторів сприяє становленню мовної особистості молодшого школяра як активного суб'єкта комунікації, здатного свідомо й доречно використовувати мовні засоби в різних життєвих і навчальних ситуаціях.

Не менш важливим аспектом розвитку мовної особистості учнів молодшого шкільного віку є формування емоційно-ціннісного ставлення до мовлення. Це передбачає не лише знання мовних засобів і правил, а й здатність усвідомлено відображати власні емоції, почуття та ставлення через мовні висловлювання. Молодші школярі вчаться оцінювати власні реакції і поведінку співрозмовників, розуміти мотиви і наміри інших, а також вибирати доречні способи вираження своїх емоцій і оцінок у конкретній ситуації.

Методичний аспект розвитку монологічного мовлення в початковій школі передбачає цілеспрямований добір змісту, методів і прийомів навчання, які сприяють формуванню в учнів умінь створювати різні типи монологічних висловлювань (розповідь, опис, міркування) з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей. У контексті Нової української школи особливої ваги набувають інтерактивні форми роботи, робота з текстом, мовленнєві ситуації, проєктна діяльність та рефлексія, що забезпечують практичну спрямованість мовленнєвого навчання.

Типові освітні програми О. Савченко та Р. Шияна передбачають поетапний і системний розвиток монологічного мовлення молодших школярів від елементарних форм усного висловлювання до розгорнутих, логічно структурованих і комунікативно доцільних монологів. Водночас програма О. Савченко більше акцентує увагу на текстоцентричному підході та поступовому ускладненні мовленнєвих умінь, тоді як програма Р. Шияна орієнтована на діяльнісний і практико-зорієнтований характер монологічного мовлення в реальних комунікативних ситуаціях.

Ми розробили модель розвитку монологічного мовлення молодших школярів, котра забезпечує цілісне поєднання теоретичних засад, методичних підходів та практичних прийомів, що створюють умови для формування в учнів умінь логічно, послідовно та осмислено висловлювати власні думки. Її впровадження у навчальний процес дозволяє системно розвивати мовленнєву компетентність, стимулювати пізнавальну активність, критичне мислення та

комунікативні навички, а також формувати здатність до самостійного планування, оцінювання та вдосконалення власного мовлення.

Упровадження моделі у навчальний процес початкової школи забезпечить реалізацію спеціально організованих педагогічних умов, які поєднують розвиток критичного мислення, системне використання комунікативних вправ, інтерактивні форми і методи роботи, інтегрований підхід, мовленнєву рефлексію та самоконтроль, відтак це сприятиме ефективному формуванню монологічного мовлення у молодших школярів та дозволить подолати основні труднощі в побудові зв'язних усних висловлювань. У моделі окреслено такі педагогічні умови: *використання інтерактивних форм і методів роботи* (учні залучаються до активної участі у навчальному процесі через дидактичні ігри, рольові ситуації, дискусії, проєктну діяльність); *системне застосування комунікативних вправ* (регулярне виконання вправ, спрямованих на формування мовленнєвої компетентності: будування зв'язного висловлювання, використання слів-мостів, виразних засобів мови); *забезпечення мовленнєвої рефлексії та самоконтролю* (учні оцінюють власні висловлювання, аналізують помилки, обговорюють з учителем і однокласниками сильні та слабкі сторони монологів); *стимулювання критичного мислення та творчої активності* (учні заохочуються до висловлення власної думки, оцінки альтернативних точок зору, формулювання аргументованих висновків).

Реалізація розробленої моделі розвитку монологічного мовлення учнів передбачає роботу з чинними підручниками. Зауважимо, що сучасні підручники для початкової школи не обмежуються передачею граматичних чи лексичних знань, а створюють умови для активного мовленнєвого розвитку через різноманітні завдання: перекази, описи, розповіді про власний досвід, аргументовані висловлювання, творчі вправи. Чинні підручники для 4 класу, розроблені відповідно до стандартів Нової української школи (І. Большакова та І. Хворостяний; Г. Остапенко, О. Волощенко, О. Козак; М. Захарійчук; М. Чабайовська, Н. Омельченко, С. Кожушко; Г. Сапун), включають завдання

на формування монологічного мовлення усного та письмового, охоплюють три основні типи: розповідне, описове та міркувальне, а також комбіновані форми. Відмінності між підручниками полягають у методичних акцентах. Для ефективного розвитку монологічного мовлення у 4 класі найбільш ефективними є підручники, що реалізують діяльнісний підхід, інтегрують монологічне мовлення в роботу з текстом і творчі завдання, поєднують усне і письмове мовлення та забезпечують диференційовану і поступову роботу учнів. За цими критеріями підручник І. Большакової та І. Хворостяного можна вважати найбільш ефективним серед аналізованих.

Експериментальне дослідження здійснювалося на базі Кровинківської загальноосвітньої школи І–ІІ ступенів – філії опорного закладу Лошнівської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів Тербовлянської міської ради Тернопільської області у 4 класі. Для досягнення поставленої мети дослідження було створено відповідні педагогічні умови розвитку монологічного мовлення.

Результати констатувального етапу засвідчили недостатній рівень сформованості монологічного мовлення значної частини учнів, що проявлялося у фрагментарності висловлювань, порушенні логічної послідовності, обмеженості мовних засобів і труднощах у доборі аргументів. Це зумовило необхідність цілеспрямованої педагогічної роботи, спрямованої на системний розвиток умінь планувати, будувати й удосконалювати монологічні висловлювання.

Упровадження на формувальному етапі спеціально організованої методики, заснованої на інтерактивних формах навчання, системному використанні комунікативних вправ, розвитку мовленнєвої рефлексії, критичного мислення та творчої активності учнів, сприяло позитивній динаміці розвитку всіх структурних компонентів мовленнєвої діяльності. Учні експериментальної підгрупи продемонстрували підвищення рівня логічності, зв'язності та змістовності монологічних висловлювань, більш усвідомлене

використання мовних засобів, а також зростання мовленнєвої ініціативи й упевненості у власному мовленні.

Дані контрольного етапу експерименту підтвердили ефективність запропонованої моделі формування монологічного мовлення. Зокрема, в експериментальній підгрупі спостерігалось зростання кількості учнів із високим рівнем сформованості монологічного мовлення та відповідне зменшення кількості школярів із достатнім рівнем, що свідчить про якісний перехід учнів на вищій щабель мовленнєвого розвитку. Натомість у контрольній підгрупі зафіксовано лише незначні зміни, які проявилися у збільшенні кількості учнів із середнім рівнем і зменшенні – з достатнім, без суттєвого зростання показників високого рівня.

Отримані результати засвідчують доцільність визначених педагогічних умов, принципів і методів формування монологічного мовлення молодших школярів та підтверджують можливість і ефективність практичного впровадження розробленої методики в освітній процес початкової школи з метою підвищення загального рівня мовленнєвої компетентності учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ: Академія, 2004. 342 с.
2. Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика: підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / за загальн. ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ: Ленвіт, 2013. 590 с.
3. Белкіна-Ковальчук О. В. Роль критичного мислення в сучасній освіті. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2018. Випуск 52. С. 209–224.
4. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови: Підручник. За редакцією А.М. Богуш. Київ: Вища школа, 2007. 542 с.
5. Бугера Ю. Ю. Порівняльна характеристика розвитку уваги у нормально розвинених та розумово відсталих молодших школярів у процесі навчальної діяльності. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені ВО Сухомлинського. Психологічні науки*. 2015. №. 1. С. 11–15.
6. Вашуленко М. С. Лінгводидактичні орієнтири сучасної початкової мовної освіти в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія «Філологічна»*. 2010. Вип. 50. С. 57–65.
7. Вашуленко М. С. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / за наук. ред. М. С. Вашуленка. Київ: Літера ЛТД, 2011. 364 с.
8. Вашуленко О. В. Методичні рекомендації щодо роботи за підручником «Українська мова та читання. Частина 2» у 2-му класі. Київ: УОВЦ «Оріон», 2019. С. 88–96.

9. Вашуленко О. В. Мовленнєвий розвиток молодших школярів на уроках літературного читання. URL: [Вашуленко_Тези.pdf](#) (дата звернення: 15.09.2025).
10. Вашуленко М. С. Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Українська мова» у 1–2 класи закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу: навч.-метод. посіб. Київ: Освіта, 2019. С. 62–82.
11. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі: методичний посібник / За редакцією М.С. Вашуленко. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2018. 400 с.
12. Вашуленко О. Формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів на уроках літературного читання. *Початкова школа*. 2017. №8. С. 20–24.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. Ред. В.Т.Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
14. Волошина В. В. Психологічні детермінанти навчальної успішності молодших школярів: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. Київ, 1999. 19 с.
15. Вторникова Ю. С. Комунікативна компетентність у структурі ключових компетентностей громадян Європи. *Витоки педагогічної майстерності*: збірник наукових праць. Полтава, 2011. С. 88–94.
16. Вукіна Н. В., Дементієвська Н. П. Критичне мислення: як цього навчати. Харків: «Основа»: «Триада +», 2007. 112 с.
17. Гавриш Н. В. Розвиток зв'язного мовлення дошкільнят: навч.-метод. посіб. Київ: Вид. дім «Шкільний світ», 2006. 120 с.
18. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища школа. Головне вид-во, 1985. 360 с.

19. Голяд І., Гурська О., Гайдамака О., Дерев'янка В., Паньков А. Підручник нового покоління для закладів загальної середньої освіти: критерії оцінювання. *Молодь і ринок*. 2023. № 11/219. С. 66–71.
20. Державний стандарт початкової освіти (2018). URL: [Про затвердження Державного станд... | від 21.02.2018 № 87](#) (дата звернення 17.12.2025).
21. Дубовик С. Г. Формування монологічних вмінь у молодших школярів на уроках вивчення граматики. *Молодий вчений*. 2020. №4(80). С. 573–577.
22. Єльнікова Г. В. Основи адаптивного управління: курс лекцій. Київ: ЦППО АПН України, 2002. 134 с.
23. Забродський М. М. Вікова психологія : навч. посіб. Київ: Академія, 2002. 103 с.
24. Зажарська Г. П. Шляхи формування мовленнєвої компетентності молодших школярів на уроках української мови та літературного читання. *Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2019. № 326. С. 36–43.
25. Закон «Про освіту». URL: [Про освіту | від 05.09.2017 № 2145-VIII](#) (дата звернення: 06.08.2025).
26. Зосімова В. В. Особливості формування монологічного мовлення молодших школярів з ТПМ. *Формування життєвої компетентності осіб з особливими освітніми потребами в системі позашкільної, спеціальної та інклюзивної освіти*: зб. наук. пр. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди; [редкол.: Ю. Д. Бойчук (голов. ред.) та ін.]. Харків, 2024. С. 61–63.
27. Зубцова Ю. Є. Сутність та зміст готовності вчителя початкової школи до впровадження діяльнісного підходу. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. 2023. №. 102. С. 48–53.
28. Кардаш Л. В. Специфіка монологічного мовлення: психологічний та лінгвістичний аспекти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна*. 2015. Вип. 57. С. 54–58.

29. Кардаш Л. В. Специфіка монологічного мовлення: психологічний та лінгвістичний аспекти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2015. Вип. 57. С. 54–58. URL: [Nznuoaf_2015_57_13_\(3\).pdf](#) (дата звернення 18.12.2025).
30. Клустер Д. Що таке критичне мислення. *Педагогічний вісник*. 2015. Випуск 2. С. 3–5.
31. Колток Л. Критичне мислення молодших школярів як психолого педагогічний феномен. *Молодь і ринок*. 2019. Вип. 9. С. 66–70.
32. Концепція Нової української школи. URL: [Book-FINAL-CS6-UPD](#) (дата звернення: 05.06.2025).
33. Костриця А. С., Сорочинська О. А. Психічне здоров'я учнів початкової школи та умови його збереження під час навчально-виховного процесу. *Materials of the XI International scientific and practical conference, "Science and civilization-2015". Pedagogical sciences*. Sheffield. Science and education LTD, 2015. Т. 11. С. 79–83.
34. Котик Т. М. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів дистанційної форми навчання спеціальності «Початкова освіта». Івано-Франківськ, 2015. 295 с.
35. Крищук В. Функції монологічного мовлення в епістолярному жанрі. *Філологічний дискурс*. №7. С. 100–109. URL: [Функції монологічного мовлення в епістолярному жанрі | Філологічний дискурс](#) (дата звернення: 01.12.2025).
36. Кулик О. Д. Комунікативна компетентність: підходи до визначення та роль у формуванні мовно- мовленнєвої особистості. *Topical issues of education: Collective monograph*. Pegasus Publishing, Lisbon, Portugal, 2018. Р. 148–162.
37. Літвінова О. В. Мовленнєва діяльність – психолінгвістична проблема. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2013. № 23. С. 343.

38. Лякішева А., Вітюк В., Кашуб'як І. Ретроспективний огляд поняття «критичне мислення». *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. 2019. Вип. 1. С. 29–37.
39. Маслов В. І. Концептуальні засади побудови, зміст і структура орієнтовної моделі функціональної компетентності керівників навчальних закладів. *Післядипломна освіта в Україні*. 2009. № 2. С. 3–10.
40. Молнар Т. Діяльнісний підхід до організації навчального процесу в початковій школі. *Молодь і ринок*. 2016. № 1(132). С. 76–79.
41. Неділя Т. В. Формування критичного мислення молодших школярів: сутність та особливості. *Збірник тез Міжнародної науково практичної конференції «Теоретичні та прикладні аспекти розвитку науки»*. Київ: МЦНІД, 2021. С. 23-25.
42. Неділя Т. В., Кміть О. В. Критичне мислення як провідна технологія навчання в НУШ. *Наукові перспективи. Серія «Педагогіка»*. 2021. Вип. 9 (15). С. 371–383.
43. Нікітченко О. С., Тарасова О. А. Формування навичок критичного мислення на уроках іноземної мови: навчально-практичний посібник. Харків: «Друкарня Мадрид», 2017. 104 с.
44. Орап М. О. Мовленнєва компетенція та мовленнєва діяльність у структурі мовленнєвого досвіду особистості. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. Харків, 2014. Вип. 48. С. 78–91.
45. Осадчий І. Г. Педагогічне моделювання: що важливо знати педагогу? *Народна освіта: електронне наук. фахове вид.* 2016. Вип. 1. С. 60–68.
46. Пентилюк М. І. Мовна особистість учня в перспекції мовленнєвого спілкування. *Таврійський вісник освіти: науково-методичний журнал*. Херсон, 2008. №2 (18). С. 53–61.
47. Петрів О. П. Психологічні особливості розумової працездатності молодших школярів: дис. ... к. психол. н.: 19.00.07. Київ, 2005. 209 с.

48. Підручна З. Навчання спонтанного монологічного мовлення. *Наукові записки. Серія: Педагогіка*. 2006. №4. С. 140–144.
49. Пометун О. І., Сущенко І. М. Путівник з розвитку критичного мислення в учнів початкової школи: методичний посібник для вчителів. Київ, 2017. 96 с.
50. Пономарьова К. І. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / за наук. ред. М.С.Вашуленка. Київ: Літера ЛТД, 2010. С. 307–315.
51. Пономарьова К. І. Особливості розвитку мовлення учнів у початковій школі. Уроки розвитку мовлення в 1-4 класах: наук.-метод. посіб. Київ: Генеза, 2012. 141 с.
52. Пономарьова К. І. Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови. Київ, 2017. 131 с.
53. Попович Н. Ф., Лешко Х. Ю. Розвиток мовлення молодших школярів під час вивчення елементів синтаксису на уроках української мови. *Інноваційна педагогіка: науковий журнал*. Вип. 7. Т. 1. Одеса, 2018. С. 111–113.
54. Савченко О. Я. Розвиток творчої діяльності учнів на уроках літературного читання. *Початкова школа*. 2016. № 8. С. 10–15.
55. Савченко О. Я. Методика читання у початкових класах: посібник для вчителя. Київ: Освіта, 2007. 334 с.
56. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
57. Сіранчук Н. М. Формування монологічного мовлення в учнів початкових класів засобом емоційності медіаосвіти. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2024. № 42(2). С. 68–74.
58. Сиротенко В., Акритова А. Особливості формування мовленнєвокомунікативної компетентності на уроках літературного

читання в 2-4 класах. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2019. Випуск 11. С. 156–167.

59. Скрипченко О. В., Бушай І. М., Скрипченко Л. О. Основи психології і педагогіки (психічні процеси) / за ред. Скрипченка О.В. Київ, 2003. 145 с.
60. Сойко І. М. Робота над збагаченням словникового запасу молодших школярів на уроках української мови. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ*. 2020. Вип. 1. С. 150–156.
61. Технології розвитку критичного мислення учнів / Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д.; Наук. ред., передм. О. І. Пометун. Київ: Вид-во «Плеяди», 2006. 220 с.
62. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Шияна Р. Б. 1–2 клас. URL: Typova.osvitnya.prohrama.1-2.Shyyan.pdf
63. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Шияна Р. Б. 3–4 клас. URL: Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Shyyan.pdf
64. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. 1–2 клас. URL: Typova.osvitnya.prohrama.1-2.Savchenko.pdf
65. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. 3–4 клас. URL: Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Savchenko.pdf
66. Токарева Т. С. Монологічне мовлення як засіб реалізації комунікативних цілей при вивченні німецької мови у старших класах закладів загальної середньої освіти. *Наукові записки ЦДПУ. Серія: Педагогічні науки*. 2020. Вип. 190. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, с. 146–151.
67. Турко О. Формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи в умовах дистанційного навчання. *Перспективні напрями сучасної науки та освіти: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Слов'янськ, 19 – 20 травня 2020 року* / відп. ред. О. Хващевська. Слов'янськ : Видавництво «Папірус», 2020. С. 168–171.

68. Турко О., Кравчук Т. Мовленнєва діяльність учнів початкової школи в контексті сучасних освітніх реформ. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2018. Вип. 24(2). С. 371–377.
69. Українська мова та читання : підруч. для 4 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х ч.): Ч.1 / І. О. Большакова, І. Г. Хворостяний. Харків: Вид-во «Ранок», 2021. 128 с.
70. Українська мова та читання : підруч. для 4 кл. закл. заг. серед. освіти (у 2-х частинах). Ч. 1: Українська мова / М. Захарійчук. Київ: Грамота, 2021. 160 с.
71. Українська мова та читання : підруч. для 4 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х ч.): Ч.1 / Г. С. Остапенко, О. В. Волощенко, О. П. Козак. Київ: Світич, 2021. 144 с.
72. Українська мова та читання : підруч. для 4 кл. закл. заг. серед. освіти (у 2-х частинах). Ч. 1 / Г. Сапун. Тернопіль: Підручники і посібники, 2021. 128 с.
73. Українська мова та читання : підруч. для 4 кл. закл. заг. серед. освіти (у 2-х частинах). Ч. 1 / М. І. Чабайовська, Н. М. Омельченко, С. М. Кожушко. Тернопіль: Астон, 2021. 160 с.
74. Український освітній онлайн-портал для вчителів «На Урок». URL : <https://naurok.com.ua/> (дата звернення: 15.09.2025).
75. Фалько Н. М. Психологічні засади розвитку мислення молодших школярів. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2011. № 13. С. 15–17.
76. Хриков Є. М. Управління навчальним закладом: навч. посібник. Київ: Знання, 2006. 365 с.
77. Яновська Т. А. Особливості розвитку мислення молодших школярів в умовах інтегрованого навчання: дис. ... к. психол. н.: 19.00.07. Київ, 2008. 215 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Конспект уроку з розвитку монологічного мовлення (4 клас)

Тема: «Мій улюблений день у школі»

Мета уроку: формування уміння планувати та будувати монологічне висловлювання; розвиток логічності, зв'язності та виразності мовлення; сприяння критичному мисленню та творчій активності; стимулювання самоконтролю та рефлексії мовлення.

Педагогічні умови, що реалізуються: використання інтерактивних форм і методів роботи; системне застосування комунікативних вправ; забезпечення мовленнєвої рефлексії та самоконтролю; стимулювання критичного мислення та творчої активності.

Хід уроку

1. Організаційний момент (5 хв). Урок розпочинається з інтерактивної гри «Побажання дня», де кожен учень одним словом описує свій настрій на картках-смайликах. Такий прийом стимулює мовленнєву активність, надає можливість виразити власне емоційне ставлення і налаштовує учнів на співпрацю.

2. Мотиваційний етап (5 хв). Вчитель ознайомлює учнів з темою уроку: «Сьогодні ми навчимося складати цікаві розповіді про свій улюблений день у школі».

Метод: мотиваційне запитання «Який день у школі вам найбільше подобається і чому?» стимулює учнів до мислення та висловлення власної позиції.

Прийом: фіксація ключових слів і фраз на дошці для подальшого використання в монологіях.

3. Актуалізація опорних знань (10 хв). Учні виконують вправу «Склади міні-план монологу» з картками-запитаннями:

Що сталося спочатку?

Які події були найцікавіші?

Які почуття ви відчували?

Чим закінчився день?

Методи: колективна робота, наочність (використання картинок із шкільних сцен), групова дискусія.

Приєм: складання опорного конспекту на дошці (структуровані схеми).

4. Основна частина (20 хв)

Комунікативні вправи (10 хв)

• Вправа «Продовж речення»: учні отримують картки з початком фрази «Мій улюблений урок у школі – ...» та «Я люблю цей день, тому що ...» і по черзі продовжують їх.

Методи: робота в парах, усний монолог, індивідуальна творчість.

Прийоми: стимулювання мовної активності через підказки; моделювання речень.

• Вправа «Склади історію за картинкою»: учні отримують малюнки шкільних сцен і складають короткі історії (3–5 речень).

Методи: наочність, інтерактивне навчання, творче письмо.

Прийоми: використання візуальних стимулів для розвитку фантазії та мовленнєвої виразності.

Рефлексивна вправа (5 хв). Учні аналізують свої монологи за чек-листом:

Чи логічна розповідь?

Чи зв'язні речення?

Чи використані слова-мости для переходів?

Методи: самоконтроль, взаємооцінка, рефлексія.

Прийоми: застосування контрольного списку для оцінки власного мовлення; конструктивний відгук однокласників.

Креативна діяльність (5 хв). Вправа «Альтернативний кінець»: учні придумують інший кінець свого улюбленого дня або уроку. Методи: критичне мислення, творчість, інтерактивна групова робота.

Прийоми: стимулювання фантазії через питання «Що б ти зробив по-

іншому?» та «Як би відреагували твої друзі?»).

5. Підсумок уроку (5 хв). Обговорення найцікавіших монологів, виділення логічних, зв'язних і виразних висловлювань.

Домашнє завдання: скласти коротку розповідь про свій улюблений день тижня та підготувати її для презентації, використовуючи малюнок або плакат.

Методи підсумкового етапу: колективна дискусія, аналіз, рефлексія.

Прийоми: виділення ключових ідей, підкреслення досягнутих результатів.

Методичні рекомендації щодо формування монологічного мовлення учнів 4 класу

1. Розвиток критичного мислення як основи побудови монологічного висловлювання.

Методична рекомендація. Формування монологічного мовлення доцільно здійснювати через систематичне залучення учнів до мисленнєвих операцій аналізу, порівняння, узагальнення, оцінювання та аргументації. Розвиток критичного мислення сприяє усвідомленому добору мовних засобів, логічній послідовності викладу та змістовній повноті монологу.

Приклад для 4 класу. На уроці української мови після читання оповідання учням пропонується завдання: «Поясни, чому вчинок головного героя можна вважати правильним або неправильним. Обґрунтуй свою думку». Учень буде монолог-роздум за схемою: твердження → доказ → приклад → висновок, що формує навички аргументованого усного мовлення.

2. Системне використання комунікативних вправ для формування зв'язного мовлення

Методична рекомендація. Комунікативні вправи мають застосовуватися систематично, бути спрямованими на формування різних типів монологу (опис, розповідь, міркування) та поступово ускладнюватися. Доцільно використовувати опори (план, ключові слова, мовні кліше) з подальшим переходом до самостійного мовлення.

Приклад для 4 класу. Вправа «Опиши явище природи»: Учням пропонується скласти усний опис весняної грози за планом:

1. Коли відбувається явище
2. Як виглядає небо
3. Які звуки чути
4. Які почуття виникають

Поступово план скорочується до опорних слів, а згодом учень створює монолог самостійно.

3. Використання інтерактивних форм і методів навчання.

Методична рекомендація. Інтерактивні методи навчання створюють умови для активної мовленнєвої практики, взаємодії учнів та зниження психологічного бар'єра мовлення. Робота в парах і групах готує учнів до побудови розгорнутих індивідуальних монологів.

Приклад для 4 класу. Інтерактивна вправа «Навчи товариша»: Учні в парах готують коротке пояснення теми «Частини мови». Після обговорення один з учнів виступає з монологом перед класом, пояснюючи матеріал від імені пари. Це формує пояснювальний монолог і впевненість у мовленні.

4. Реалізація інтегрованого підходу у формуванні монологічного мовлення.

Методична рекомендація. Розвиток монологічного мовлення доцільно здійснювати в межах інтегрованих уроків, поєднуючи мовно-літературну освіту з природничою, соціальною та мистецькою галузями. Такий підхід сприяє перенесенню мовленнєвих умінь у різні навчальні ситуації.

Приклад для 4 класу. Інтегрований урок «Я досліджую світ + українська мова». Тема: «Значення води в житті людини». Учні готують усний монолог-розповідь, у якому пояснюють значення води, використовуючи науково-популярні терміни та власні спостереження.

5. Формування мовленнєвої рефлексії учнів.

Методична рекомендація. Рефлексія сприяє усвідомленню учнями власного мовлення, його структури та якості. Важливо навчати дітей аналізувати не лише зміст, а й форму висловлювання.

Приклад для 4 класу. Після усного виступу учень відповідає на запитання:

- Чи дотримався я плану?
- Чи було моє мовлення зрозумілим?
- Що я можу покращити наступного разу?

Можна використати «Сходинки мовця» (самооцінка за 3–4 критеріями).

6. Розвиток умінь самоконтролю усного мовлення.

Методична рекомендація. Самоконтроль передбачає здатність учня свідомо регулювати мовлення, контролювати темп, логіку, мовну правильність і виразність.

Приклад для 4 класу. Перед монологом учні користуються пам'яткою:

- Говори чітко
- Не поспішай
- Використовуй повні речення
- Завершуй думку висновком

Після виступу учень самостійно відзначає виконані пункти.

7. Подолання типових труднощів у побудові зв'язного монологу.

Методична рекомендація. Основні труднощі (бідний словниковий запас, порушення логіки, страх помилки) долаються через використання мовленнєвих зразків, колективне моделювання та поступове ускладнення завдань.

Приклад для 4 класу. Колективне складання монологу на тему «*Мій улюблений шкільний предмет*»: Спочатку клас разом формує зразок, потім учні змінюють окремі частини, а згодом створюють власні монологи.

8. Створення позитивного мовленнєвого середовища.

Методична рекомендація. Психологічно комфортне середовище є важливою умовою розвитку мовлення. Учитель має підтримувати кожен спробу учня висловитися, формуючи мотивацію до мовленнєвої діяльності.

Приклад для 4 класу. Запровадження рубрики «*Хвилина вільного мовлення*», під час якої учень може коротко розповісти про подію або власну думку без оцінювання.

Таким чином, реалізація спеціально організованих педагогічних умов у навчальному процесі 4 класу, що поєднують розвиток критичного мислення, комунікативні вправи, інтерактивні методи, інтегрований підхід, мовленнєву рефлексію та самоконтроль, забезпечує ефективне формування монологічного мовлення молодших школярів і сприяє подоланню основних труднощів у побудові зв'язних усних висловлювань.

**Методики визначення рівнів монологічної компетентності учнів
початкової школи****МЕТОДИКА 1. Діагностика усного монологічного мовлення
(12-бальна система)**

Мета: визначити рівень сформованості усного монологічного мовлення учнів 4 класу за основними структурними компонентами мовлення.

Завдання: скласти усний монолог (розповідь або міркування) на запропоновану тему з опорою на сюжетну картину / опорні слова.

Критерії оцінювання (максимум 12 балів)

Критерій	Максимум
Змістовність висловлювання	3 бали
Логічність і послідовність	3 бали
Зв'язність мовлення	2 бали
Мовне оформлення (лексика, граматики)	2 бали
Комунікативна доцільність і самостійність	2 бали
Разом	12 балів

Рівні сформованості усного монологічного мовлення

Високий рівень (10–12 балів). Учень самостійно створює розгорнутий, логічно структурований монолог, повно розкриває тему, використовує різноманітні мовні засоби та слова-зв'язки. Мовлення грамотне, виразне, комунікативно доцільне.

Достатній рівень (7–9 балів). Монолог загалом змістовний і послідовний, тема розкрита, проте можливі окремі неточності у логіці або одноманітність мовних засобів. Зв'язність і мовне оформлення переважно збережені.

Середній рівень (4–6 балів). Висловлювання коротке або фрагментарне, тема розкрита частково. Спостерігаються порушення логічної послідовності,

обмежений словниковий запас, недостатнє використання мовних засобів зв'язку.

Низький рівень (1–3 бали). Монолог несформований, тема не розкрита, мовлення нелогічне, з численними помилками або потребує постійної допомоги вчителя.

МЕТОДИКА 2. Діагностика письмового монологічного мовлення (12-бальна система)

Мета: оцінити рівень сформованості письмового монологічного мовлення учнів 4 класу.

Завдання: написати короткий письмовий монолог (6–8 речень) на запропоновану тему.

Критерії оцінювання (максимум 12 балів)

Критерій	Максимум
Розкриття теми та основної думки	3 бали
Структура й логіка тексту	3 бали
Зв'язність тексту	2 бали
Лексико-граматичне оформлення	2 бали
Орфографічна та пунктуаційна грамотність	2 бали
Разом	12 балів

Рівні сформованості письмового монологічного мовлення

Високий рівень (10–12 балів). Текст логічний, завершений, зв'язний, з чіткою структурою, мовно правильний, із незначною кількістю помилок або без них.

Достатній рівень (7–9 балів). Текст змістовний і послідовний, проте містить окремі логічні, мовні або орфографічні помилки, що не порушують загального розуміння.

Середній рівень (4–6 балів). Тема розкрита частково, текст недостатньо структурований, спостерігається обмежений словниковий запас і помилки.

Низький рівень (1–3 бали). Текст фрагментарний або незавершений, логічні зв'язки відсутні, значна кількість мовних помилок.

Використання 12-бальної шкали дає змогу: чітко диференціювати рівні мовленнєвого розвитку; здійснювати порівняльний аналіз результатів на різних етапах експерименту; забезпечити відповідність сучасним вимогам оцінювання в початковій школі.

Зразки учнівських монологів (усне мовлення)

Подані зразки учнівських монологів демонструють характерні ознаки різних рівнів сформованості монологічного мовлення учнів 4 класу та можуть використовуватися як ілюстративний матеріал під час аналізу результатів експериментального дослідження, а також як орієнтири для вчителів і учнів у процесі формування мовленнєвої компетентності. Крім того, наведені зразки дають змогу наочно простежити динаміку розвитку мовленнєвих умінь, зіставити кількісні показники з якісними характеристиками висловлювань і забезпечити об'єктивність оцінювання рівня монологічного мовлення. Використання цих матеріалів у навчальному процесі сприяє усвідомленню учнями вимог до побудови зв'язного монологу, розвитку мовленнєвої рефлексії та самоконтролю, а також підвищенню мотивації до вдосконалення власного мовлення. Для вчителя зразки слугують методичним орієнтиром під час планування мовленнєвих завдань, диференціації навчання та корекції типових помилок у монологічному мовленні молодших школярів.

Тема: *«Мій улюблений день у школі»*

Високий рівень (10–12 балів)

Мій улюблений день у школі — це п'ятниця, тому що в цей день у нас багато цікавих уроків і гарний настрій. Спочатку ми вивчаємо українську мову, де читаємо тексти та обговорюємо їх. Потім на уроці математики розв'язуємо задачі, які вчать нас логічно мислити. Особливо мені подобається урок мистецтва, бо я можу малювати і проявляти свою фантазію. Наприкінці дня ми спілкуємося з друзями та ділимося враженнями. Отже, цей день допомагає не лише здобувати знання, а й радіти шкільному життю.

Характеристика: розгорнутий монолог, чітка структура, логічні зв'язки, різноманітні мовні засоби.

Достатній рівень (7–9 балів)

Мій улюблений день у школі — середа. У цей день у нас є читання і природознавство. На уроці читання ми читаємо цікаві оповідання і відповідаємо на запитання. Мені подобається працювати в групі з однокласниками. Також у середу я люблю перерви, бо можна поговорити з друзями. Тому цей день для мене приємний.

Характеристика: тема розкрита, мовлення зв'язне, проте менш розгорнуте, мовні засоби дещо одноманітні.

Середній рівень (4–6 балів)

Мій улюблений день у школі – понеділок. Ми вчимо уроки. Є математика і читання. Мені подобається математика, бо там задачі. Я люблю ходити до школи.

Характеристика: короткий, фрагментарний монолог, обмежена лексика, слабка логічна послідовність.

Низький рівень (1–3 бали)

Я люблю школу. Там друзі. Уроки цікаві.

Характеристика: тема майже не розкрита, відсутня структура, зв'язки між реченнями не сформовані.

Зразки учнівських монологів (міркування)

Тема: «Чому потрібно берегти природу».

Високий рівень

Я вважаю, що берегти природу дуже важливо, тому що вона дає нам усе необхідне для життя. Якщо люди будуть смітити і нищити ліси, то тварини втраять свій дім, а повітря стане брудним. Крім того, чиста природа робить наше життя здоровішим і приємнішим. Тому кожна людина повинна починати з себе: не смітити, економити воду і берегти рослини.

Достатній рівень

Природу потрібно берегти, бо вона нам потрібна. Якщо її не берегти, буде багато сміття. Людям і тваринам буде погано жити. Тому я думаю, що потрібно прибирати і не ламати дерева.

Середній рівень

Природу треба берегти. Бо вона важлива. Там живуть тварини. Не можна смітити.

Низький рівень

Природа – це добре. Її треба берегти.